

Anadolu' da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Editör
Doç.Dr. Halil İbrahim BULUT

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1. BASKI 2010 SAKARYA

ISBN: 978-975-7988-85-4

Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu

Projenin Başlığı: Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT

Proje Yardımcısı: Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Kapak: Mehmet TÜYSÜZ

Sayfa düzeni: Harun ABACI

Bu kitabın yayın hakları Sakarya Üniversitesine aittir.

5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince "Bu kitap hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü yayınevinin izni olmadan kopya edilemez."

Her hakkı Sakarya Üniversitesi ve Proje Yöneticisine aittir.

TÜRKLERİN İSLAM'A GİRMEDEN ÖNCEKİ MÜSLÜMANLARIN TARİHİ

Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT*

Giriş

Türklerin İslam'a girmesinden önceki dönemde Müslümanlar arasında bazı önemli hadiseler meydana gelmiştir. Bu olaylar, mezhep ve fırkaların teşekkülü sürecinde kendi mezhebî anlayışlarını destekleyen deliller olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın çerçevesi her ne kadar Türklerin İslam'a girmesi sonrasını dikkate alıyorsa da onların İslam anlayışının teşekkülünde söz konusu hadiselerin de etkili olduğu bilinmektedir. Bu itibarla Hz. Peygamber döneminden başlayarak halifeler ve özellikle Hz. Ali devrinden genel hatlarıyla bahsetmek faydalı olacaktır.

1. Hz. Muhammed Dönemi

Allah, insanoğlunu yaratırken ona akıl, irade ve istitaat gibi diğer canlılarda olmayan özellikler bahşetmiştir. Normal şartlarda insan, sahip olduğu bu vasıfların yardımıyla iyi ve doğruyu arayıp bulabilecek yapıdadır. Bununla birlikte, sırf kendisinden bir merhamet ve lütuf olarak Alah Taala, zaman zaman insanlara elçiler göndermiş; bunların vasıtasıyla doğru yolu göstermiştir. İnsanoğlunun hem sahip olduğu vasıflar hem de peygamberlerin uyarıları ile iyi ve doğru olana ulaşması güç olmamıştır. Ancak insanlık tarihi, akıl ve iradesini gereği gibi kullanamayan, Allah elçilerinin tavsiyelerini dikkate almayan ve hatta inkarda ısrar eden kimselerle doludur.

Hız. Adem ile başlayan peygamberler silsilesinin en son halkası Hz. Muhammed'dir. O, Arap yarımadasında Hicaz bölgesinde Hâşim oğullarının bir üyesi olarak 570 yılında dünyaya geldi. Doğmadan birkaç ay önce babası Abdullah'ı kaybetti, henüz kundakta bir bebek iken dönemin âdeti gereği sütannesine verildi ve beş yaşına kadar çölde yaşadı. Altı yaşında iken annesi Amine'yi kaybetti ve yaşlı büyük babası Abdülmuttalib'in yanında kalmaya başladı. Hz. Muhammed sekiz yaşında iken dedesini de kaybetti. Ancak dedesi vefat etmeden önce torununu Ebû

Talib'e emanet etmişti. Ebû Talib, yeğenini kendi çocuklarından ayırmadı, hatta yetim ve öksüz olmasından dolayı daha fazla sevdi ve ilgi gösterdi. Ancak Ebu Talib'in ailesi kalabalık olduğundan geçim imkanları sınırlı idi. Hz. Muhammed, daha çocuk yaşlarda iken çalışmak zorunda kaldı, bazı komşuların sürülerine çobanlık etti. O, on yaşlarına geldiğinde amcasıyla birlikte ticaret kervanlarına katılmaya başladı, ticaretin nasıl yapılacağını, iyi bir tüccar nasıl olunacağını tecrübe ederek öğrendi. Ticaretle meşgul olması ona, insanlarla nasıl ilişki kurulacağını öğretti.

Hız. Muhammed, Mekke toplumunda namuslu, güvenilir ve sözünün eri bir kimse olarak tanındı. Yirmi beş yaşına geldiğinde Mekke'de zengin bir dul hanım olan Hız. Hatice, elindeki malları götürüp Suriye'de satması için ona teslim etti ve seyahat neticesinde elde edilen büyük kazançtan memnun kaldı. Ayrıca genç Muhammed'in huyuna, güvenilirliğine ve samimiyetine hayran kaldı ve ona evlenme teklifi gönderdi. Hız. Muhammed, 28 yaşında olan Hız. Hatice ile evlendi ve ondan kız-erkek çocuklar dünyaya geldi.

Peygamberlik öncesi hayatında da haksızlıklara tahammül edemeyen Hız. Muhammed, hep mazlumların yanında yer aldı. Nitekim Mekke'de haksızlığa uğrayan yerli ve yabancı herkesin yardımına koşmak amacıyla kurulan **Hilfu'l-Fudûl** adlı erdemliler meclisine gönüllü olarak üye oldu. Allah elçisinin nübüvvet öncesi yaşamında da güvenilir ve sözü dinlenir olduğunu gösteren güzel bir örnek Kâbe hakemliğidir. Yağmurlar sebebiyle tamamen yıkılan Beytullah, o dönemin önde gelen kabile reislerinin ortak katılımıyla yeniden inşa edilmişti. Ancak, Kâbe'nin duvarında tavafın başlangıç noktasını gösteren ve Hız. İbrahim tarafından buraya yerleştirilen siyah bir taş vardı. Bu taşı yerine koyma sırası geldiğinde kabile reisleri arasında büyük bir tartışma patlak vermişti. Taşın yerleştirilme şerefini herkes kendi üzerine almak istiyordu. Tartışmalar ilerleyince orada bulunan birinin önerisi üzerine Kâbe'ye ilk girecek kişinin hakemlik yapmasına karar verildi. Bekleme sırasında Kâbe kapısından Hız. Muhammed'in girdiği görülünce herkes memnun oldu. Çünkü o, herkesin güvenini kazanmış "**el-Emin**" sıfatıyla tanınıyordu. Hiç tereddüt etmeden onun hakemliğini kabul edildi. O da yere geniş bir kaftan serdi, siyah taşı onun üzerine koydu, kabile reislerini çağırdı, kumaşın kenarından tutarak kaldırmalarını istedi, taş konulacak yere kadar yükseltildiğinde onu kendisi alıp köşeye yerleştirdi. Böylece önemli bir tartışma Hız. Muhammed'in ferasetiyle önlenmiş oldu.¹

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hbulut@sakarya.edu.tr

¹ İbn İshak, *Siyer*, (çev. Sezai Özel), İstanbul 1988, s. 161.

Mekke toplumunun bir üyesi olmakla birlikte hayatı boyunca putlara asla tapınmayan Hz. Muhammed, Mekke'de sayıları az olsa da Hz. İbrahim'in dini üzere olduğunu -ki bunlara "Hanifler" denilmekte idi- açıklayan ve tek olan Allah'a inanıp Kâbe'nin kutsallığını kabul eden kimselerdendi. Otuz beş yaşlarına geldiğinde insanların içinde bulunduğu bu sosyal hayatın çirkeflüğünden uzak kalmayı ve kendisini dinlemeyi tercih ettiğini, manevi düşüncelere daldığını görmekteyiz. Bütün Ramazan ayı boyunca Nur Dağında Hira Mağarası denilen bir mağaraya çekilmeye başlamıştı. İşte böyle bir Ramazan ayında Cebrail (a.s.) kendisine vahiy getirmiş ve peygamber olduğunu bildirmişti. Telaşlı ve kaygılı geçen üç yıl sonrasında emredildiği şekilde İslam'ı gizlice tebliğ etmeye başladı. Öncelikle putlara tapınmayı, çoktanrıçılığı ve dinsizliği eleştirdi. Tek Tanrıya ve Yüce Allah'ın varlığına, Kıyamet gününün ve dirilişin gerçek olduğuna davet etti. Ayrıca fakirlerin ve garibanların gözetilmesini, sadaka verilmesini ve iyilikte bulunulmasını tavsiye etti.

Hz. Muhammed'e iman edenler zamanla çoğaldı, ancak putçuluğa karşı çıkması yüzünden atalarının inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan kimselerin muhalefeti de aynı oranda artış gösterdi. Bu muhalefet, sözlü sataşmadan başlayarak, zayıf Müslümanların işkenceye tabi tutulmasına ve hatta Peygamber ve yakınlarının boykot edilmesine, toplumdan dışlanmalarına ve tecrit edilmelerine kadar vardı. Şehrin yöneticilerinden umudunu kesen Hz. Peygamber, kendine bağlananlar müminlere doğdukları şehirden ayrılmalarını ve "hiçbir kimseye zulmetmeyen âdil bir kralın hüküm sürdüğü" Habeşistan'a iltica etmelerini tavsiye etti. Mekkeli müşriklerin baskı ve zulmünden kurtulmak ve Hz. Peygamberin tavsiyesini yerine getirmek üzere çok sayıda Müslüman Habeşistan'a hicret etti. Ancak Mekkeliler, orada da Müslümanları rahat bırakmadılar.

Öte taraftan İslam'a girenlerin sayısının hızla artması müşriklerin yeni tedbirler almalarına sebebiyet verdi. Ancak bütün engellemelere rağmen İslamiyet'in yayılışına engel olamadılar. Son çare olarak müşriklerin ileri gelenleri Hz. Peygamberin kabilesi Hâşim Oğulları'na bir ultimatom gönderdiler. Hz. Muhammed'i dışlayıp aralarından atmalarını veya kafası vurulmak üzere kendilerine teslim etmelerini istediler. Kabile içinde İslâm'a girmiş veya girmemiş herkes bu isteği reddetti. Şehir devleti bunun üzerine Hâşim Oğulları'na karşı tam bir boykot uygulanması kararı aldı. Hiç kimse bu kabilenin üyeleriyle konuşmayacak, alışveriş yapmayacak ve evlilik bağı kurmayacaktı. Üç yıl devam eden bu boykot korkunç bir sefaletle sebep oldu. Boykot sırasında çekilen mahrumiyetler yüzünden Hz. Peygamber'in hanımı ile amcası Ebu Tâlib çok geçmeden vefat ettiler.²

² İbn İshak, *Siyer*, s. 298-303.

Hüzün yılı olarak kabul edilen bu senede, çektiği acı ve ızdırapları bir nebze hafifletmek ve Müslümanların başarıya ulaşacakları inancını tazelemek üzere ilahi bir müjde olarak “Miraç” hadisesi meydana geldi. Bu olayın haberi müşriklerin düşmanlığını bir kat daha artırdı ve Hz. Peygamber sığınmak için başka bir şehir aramak üzere Mekke'den ayrıldı. Taif'e akrabalarının yanına gitti, ne var ki bu şehrin önde gelenleri O'nun davetini kabul etmedikleri gibi kendisini taşıyarak kovdular, hatta yaraladılar ve Mekke'ye dönmeye mecbur bıraktılar.

Hz. Peygamber, umutsuzluğa düşmeyip kendisine sığınma imkânı ve peygamberlik vazifesini yerine getirme fırsatı verecek bir belde aramaya devam etti. Nihayetinde yarım düzine kadar Medineli ile karşılaştı. Bunlar, Yahudi ve Hristiyanlarla komşu olduklarından “peygamber” ve “vahiy” kavramına yabancı değillerdi; üstelik bir peygamberin gelmesinin yaklaştığı bilgisine de sahiplerdi. Bu yüzden Hz. Peygamberin davetini kabul ettiler ve kendisine gereken desteği verecekleri vaadinde bulundular. Bu durum Müslümanların Medine'ye göç edebilmelerine imkan tanıdı. Böylece Müslümanların büyük bir kısmı gizlice ve küçük gruplar hâlinde Medine'ye hicret etti. Hz. Peygamber de samimi dostu Hz. Ebu Bekir ile birlikte hicret etti.

Medine'ye göç eden Müslümanlar, mallarını ve bütün birikimlerini Mekke'de bıraktıklarından ihtiyaç içinde idiler. Hz. Peygamber, muhacirleri/göçmenleri yeni toplumla daha iyi bütünleştirmek için, onları Medineli Müslümanlarla bir çeşit kardeşlik sözleşmesiyle birleştirdi. Bu sırada Hz. Muhammed, eşleşmede tek kalan Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak ilan etti. Bu anlaşmaya göre kardeşler, her durumda birbirlerine yardım edeceklerine söz verdiler.

Hz. Peygamber, huzurlu, düzenli ve adaletli bir hayat yaşayabilmek için Medine'de yaşayan Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve diğer toplulukları bir araya topladı ve onlara Medine'de bir şehir devleti kurmayı teklif etti. Tarafların ittifakıyla yazılı bir Anayasa hazırlandı. Bu anayasada yurttaşların ve başkanın hak ve vazifeleri tarif ediliyordu. Hz. Muhammed oybirliği ile devlet başkanı seçildi. Adaletin devlet eliyle yürütülmesine karar verildi, savunma ve dış politikanın ilkeleri belirlendi. Bütün anlaşmazlıklarda son söz Hz. Muhammed'e bırakıldı, yani kendisinin yasama yetkisi sınırsızdı. Hz. Peygamber, Medine civarında meskûn kabilelerle de ilişkilerini geliştirerek ortak bir blok oluşturmaya ve Mekkelilere karşı tutum birliği yapmaya gayret etti. Nitekim Mekkeliler, Müslümanların Mekke'de kalan bütün mal ve mülklerine el koyduklarından Hz. Muhammed de onların ticaretini baltalamak üzere pek çok *seriyye* hazırlandı. Sonunda Müslümanların zaferiyle tamamlanan Bedir Savaşı meydana geldi (17 Ramazan 2/ 13 Mart 624). Mekkeli

müşriklerle yapılan savaşlar bununla sınırlı kalmadı. Bir yıl sonra Uhud gazvesi (11 Şevval 3/ 25 Mart 625) ve bundan iki yıl sonrada Hendek Savaşı (1 Şevval 5/ 23 Şubat 627) gerçekleştirildi. Her geçen gün güç ve kuvvet kazanan Müslümanlar, sonunda kovuldukları Mekke'yi (20 Ramazan 8/ 630) fethettiler. Kısa bir zaman zarfında Arap Yarımadasının hemen hepsine hakim oldular.

Hicretin onuncu yılında Hz. Muhammed Mekke'ye Hac için gittiği zaman, orada Arabistan'ın dört bir bucağından bu dinî görevde kendisine eşlik etmek üzere gelmiş yüz bini aşkın müminle buluştu. Onlara o ünlü Veda Hutbesini okudu. Bu nutkunda bütün öğrettiklerinin bir özetini sundu. İnsan hayatında ortaya çıkan bütün meselelerde kanun ve ölçü olarak Kur'an'ın ve kendi sünnetinin esas alınması gerektiğini açıkladı.

Hz. Muhammed Medine'ye dönünce hastalandı ve birkaç hafta sonra kendisine emanet edilen ilâhî mesajı insanlara duyurma vazifesini tam anlamıyla yerine getirmiş olmaktan memnun bir hâlde hayata gözlerini yumdu (12 Rebiulevvel 11/ 632). Vasiyeti üzere cenazesi Hz. Ali başta olmak üzere bir grup Hâşimî tarafından hazırlandı ve vefat ettiği yere defnedildi. O, yirmi üç yıllık nübüvvet hayatı zarfında kendisine vahyedilen yeni dini tebliğ etti ve bizzat en güzel örnek olacak şekilde tüm yönleriyle bu dini yaşadı. O, Allah'a bağlılığın ve ahlakî değerlerin esas olduğu bir anlayışı hayata hakim kıldı. Kısa bir zaman zarfında küçük bir şehir devleti olarak başlayan, fakat on yıl sonra bütün Arap Yarımadasını, Filistin ve Irak'ın bir kısmını içine alan yepyeni bir devlet ortaya çıkarmayı başardı.

Hz. Peygamber dönemini kısaca ortaya koymaya çalıştık. Onun hastalığı ve vefatı sonrasında ortaya çıkan bazı hadiseler, genel anlamda İslam Mezheplerini özel anlamda da Anadolu Aleviliğinin menşei, mahiyeti ve gelişmesini sağlam bir şekilde ortaya koyabilmek için daha detaylı incelemek gerekir. İslâm'ın ilk dönemlerinde cereyan etmiş olaylar Türklerin İslâmlaşma hadisesine doğrudan sayılmasa bile dolaylı bir şekilde tesir etmiş olduğundan, İslâm tarihindeki ilk siyasi ve dini ayrılıkların sebebi olarak görülen vasiyetname ve halife seçimi konularının kısaca hatırlanması yararlı olacaktır.

a) Vasiyetname / Kalem-Kırtas Hadisesi

Hz. Peygamber hayatta iken Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilafın varlığından söz edilemez. Çünkü Allah Elçisi, ortaya çıkabilecek problemleri ya vahiy ile ya da kendi içtihiyâyla çözümlüyordu. Ancak Onun hastalığı sırasında ortaya çıkmış ve ilk anda çözümlenmiş gibi görünmesine rağmen, sonraları Müslümanlar arasında büyük ayrılıklara sebebiyet vererek çeşitli zümrelerin doğmasına etken olmuş bazı olaylar

vardır. Bunların ilki, İslâm tarihinde “kalem-kırtas vak’ası” ya da “vasiyetname meselesi” adıyla meşhur olan hadisedir. Kaynaklarda zikredilen bu hadise şöyle gerçekleşmiştir:

Hiz. Peygamber, hastalığı şiddetlendiğı zaman, yanında bulunan ashabına, “*Bana kalem ve kâğıt getirin, size bir yazı (vasiyet) yazdırayım ki, benden sonra ihtilafa, sapıklığa düşmeyiniz*” buyurdu³. Bunun üzerine orada bulunanlar kendi aralarında konuyu değerlendirmeye başlamışlar; bir kısmı Hiz. Peygamber’in emrinin yerine getirilmesini; bir kısmı ise Allah’ın Kitabı ve Resulünün sünnetinin Müslümanlara yeterli olduğu ve hastalığının şiddetinden dolayı Resulullah’ın şuurunun yerinde olmayabileceğini ileri sürerek kâğıt-kalem getirilmesine gerek olmadığını öne sürmüştür. Kâğıt-kalem getirilmesine gerek olmadığını ileri sürenler arasında bulunan Hiz. Ömer, “Resulullah’ın ıstırabı arttı, bize Allah’ın kitabı yeter” deyince gürültüler çoğaldı. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, “Benim yanımdan kalkıp gidiniz, huzurumda tartışmanız uygun değil.” buyurmuştur. Sonrasında İbn Abbas, o ne büyük musibettir ki Hiz. Peygamber’in bizim için yazdıracağı kitaba mani oldu, demiştir.⁴

Bazı kaynaklarda belirtildiğı üzere Hiz. Peygamber, yanında tartışanları uzaklaştırmış, sonra da vasiyetini sözlü olarak yapmış ve üç hususun gerçekleştirilmesini istemiştir. Buna göre Allah Elçisi, Arap yarımadasında hiçbir putperestin oturmasına izin verilmemesini ve muhtelif kabileler tarafından gönderilen elçilerin kendi zamanında olduğu gibi hürmetle ve nezaketle karşılanmalarını tavsiye etmiştir. Ancak ravi üçüncü tavsiyeyi unuttuğunu belirtmiştir.⁵ Ancak bu rivayeti nakleden kaynaklar, İbn Abbas’ın bu son maddeyi zamanın icabı ve siyaset gereğı kasıtlı olarak zikretmediğini belirtmişlerdir.

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra, özellikle mezheplerin teşekkül sürecinde bazı gruplar tarafından yukarıda özetle nakledilen *kalem-kırtas* hadisesi kendi haklılıklarına dair bir delil olarak kullanılmıştır. Şia’ya göre, Hiz. Peygamber bu vasiyeti yazdırabilseydi, Hiz. Ali’nin kendisine halef olduğunu bildirecekti. Ehl-i Sünnet âlimleri ise, dinin tamamlandığını bildiren ayetin⁶ tebliğ edilmesinden sonra dinî anlamda buna eklenecek her hangi bir şeyin kalmadığını, dolayısıyla bir vasiyetin söz konusu

³ Buhârî, “İlim”, 39, “Cihâd” 176, “Cizye”, 6, “Megâzî”, 83; Müslim “Vasiyye”, 20; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 222. Ayrıca bk. Taberî, *Tarihu’t-Taberî*, (nşr. M. Ebu’l-Fazl İbrahim), Kahire 1988, III,192-193; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, II, 242-245.

⁴ Buhârî, “İlim”, 39, “Cihâd” 176, “Cizye”, 6, “Megâzî”, 83; Müslim, “Vasiyye”, 20; İbn Hanbel, I, 222.

⁵ bk. Taberî, *Tarih*, III,192-193; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 242-245; Mevlanâ Şibli, *Asr-ı Saadet*, (trc. Ö.Rıza Doğrul), İstanbul 1977, I, 521-522; krş. Fıglalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir 2008, s. 68-69.

⁶ el-Maide 5/4.

olmayacağını ileri sürmüştür. Nitekim İbn Teymiyye, Şiiilerin bu husustaki varsayımlarına cevap verirken, Hz. Peygamberin bu yazma işini, kendi isteğiyle terk ettiğini, bu konuda her hangi bir ihtilafın olmadığını belirterek; "Eğer Peygamberin bir şey yazma isteği devam etse idi buna kimse engel olamazdı!" demektedir. O, bu olayın sıhhati hakkındaki münakaşanın olayın kendisinden daha büyük olduğuna ayrıca vurgu yapmıştır.⁷

Kaynaklarda vasiyetname hadisesi kadar önemli olan başka bir rivayet daha bulunmaktadır. İbn Abbas'dan gelen bu rivayete göre, Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas, peygamberin hastalığının ciddi olduğunu ve bu hastalıktan kalkamayacağını belirtmiş, sonra da Hz. Ali'nin elini tutup şöyle demiştir: "Allah'a and olsun ki Resûlullah (s.a.s.) bu hastalığından ölecektir; çünkü ben, Abdülmuttalib Oğullarının ölüm sırasındaki yüzlerini bilirim. Onun için, bizimle Resûlullah'ın yanına gel ve O'na, kendisinden sonra hilafetin kime ait olacağını soralım. Eğer bize ait ise, bunu anlamış oluruz bizden başkasında ise, ona söyler ve hakkımızda tavsiyelerde bulunur." Bunun üzerine Ali: "Resûlullah'dan bunu sorar, o da bu işin bizde olmadığını söylerse, halk bize bu işi hiçbir zaman vermez. Bu bakımdan Allah'a and olsun ki, bunu hiçbir zaman sormam!" dedi.⁸

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamberin vefatının hemen sonrasında Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye "Hazır elimizde iken ben ve buradakiler sana biat edelim" dediği, Hz. Ali'nin de, "Bu işe bizden başkası da (aday) olur mu?" diye sorduğu; Abbas'ın da "Vallahi başkası da çıkacaktır" cevabını verdiği nakledildikten sonra, "Ebû Bekir'e biat edilip onlar da mescide gelince Ali tekbir seslerini işitti ve "Bu nedir?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Abbas, "İşte bu, benim seni çağırdığım; senin de reddettiğin şeydir" dediği nakledilmiştir.⁹

Yukarda belirtilen rivayetler Şia tarafından Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra hilafet makamına getirilmesi gerektiğine dair deliller olarak sunulmuştur. Sünni âlimler ise aynı rivayetlerin Hz. Peygamber tarafından kendisinden sonra nass ile belirlenmiş bir imamın olmadığına dair delil olarak gösterilmiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre şayet Hz. Peygamber kendisinden sonra Hz. Ali'yi halefi olarak tayin etmiş ve bunu açıklamış olsa idi, Peygamber efendimizin vefatından hemen sonra ashab-ı kiramın halife arayışı içine girmemesi gerekirdi. Çünkü Hz. Peygamberin bütün emir ve tavsiyelerine sorgusuz bir şekilde bağlı kalan

⁷ bk. İbn Teymiyye, *Minhâcî's-sünne*, (nşr. M. Reşad Salim), Mısır 1904, III, 213.

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 245; Taberi, *Târih*, III, 194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (nşr. Tornberg) Beyrut 1979, II, 320.

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 246-7.

ashab, neden hilafet konusundaki emir ya da tavsiyesine muhalefet etsin. Böylesi bir durumu, sahabe terbiyesi ile telif edebilmek mümkün değildir.

Vasiyetname konusuyla alakalı rivayetleri ortaya koyan ve sonra da bir değerlendirmede bulunan Fığlalı, Resûlullah'ın hastalığı sırasında cereyan eden bir olayın o günün şartları, alışkanlıkları ve insanın psikolojik tezahürleri açısından ele alınarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca söz konusu hadise ile alakalı ilk yazılı vesikalar, olaylardan en erken bir asır sonra kaleme alınmıştır. Bu bakımdan, tarihte bin yıldan fazla bir zaman önce cereyan etmiş olaylara yaklaşıırken, o olaylara karışan insanların tavırlarını, içinde yaşadıkları cemiyetin şartları ve alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini göz önünde bulundurmaksızın, sırf eldeki kuru vesikalara dayanarak çözümlemeye veya açıklamaya çalışmak, insanı, küçümsenemeyecek yanlışlara düşürüp birtakım faydasız tartışmalara sevk edebilir. Burada yapılması gereken şey, bu olayların olup-olmadığından ziyade, o gün yaşamış bir topluluğun içinde yaşadığı şartlar ile gelenek ve görenekleri açısından nasıl davranmış olabileceğinin tespitine çalışmaktır.¹⁰

b) İmâmet-Hilafet Meselesi

Halife seçimi veya kısaca hilafet konusu İslâm düşünce tarihinde siyasi ve itikâdî gruplaşmalara yol açan en önemli meseledir¹¹. Nitekim Şehristânî bu durumu şöyle ifade etmiştir: "İslâm ümmeti arasındaki en büyük anlaşmazlık bu konuda olmuştur. İslâm'da dinî hususların hiçbirinde imâmet konusunda olduğu kadar taraflar birbirlerine karşı silaha sarılmamışlardır..."¹²

Hiz. Muhammed'in vefatından sonra, devlet başkanlığı hususunda üç görüşün ön plana çıktığı anlaşılmaktadır:

1) Hâşimoğulları halifeliğın kendilerine ait olduğu kanaatinde olup, Hiz. Muhammed'in damadı, amcasının oğlu ve torunlarının babası Ali b. Ebû Talib'in halife olması gerektiğini düşünüyorlardı.¹³ Yukarıda İbn Abbas'tan nakledilen rivayetler, Hâşim oğullarının böyle bir beklentisinin olduğunu göstermektedir. Aslında bu gayet tabii bir durumdur. Onlar, nesep bakımından Hiz. Muhammed'e en yakın kimseler oldukları gibi İslâm'ın yayılmasında da en fazla emeği geçen, malları ve canları ile Hiz. Peygamberi destekleyen kimselerdi. Eğer hilafet Kureys'in hakkı ise, Kureys içinden de Hâşim oğulları bu işe en layık olanlardı. Kaynaklarda

¹⁰ Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İzmir 2006, s.17-18.

¹¹ bk. Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn* (nşr. H. Ritte), Weisbadeb 1963, s. 25; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (çev. E.R.Fığlalı) Ankara 1991, s.16.

¹² Şehristânî, *Milel ve Nihal*, (trc. Mustafa Öz), İstanbul 2008, s.36.

¹³ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, IV, 45-50.

faziletleri saymakla bitirilemeyen Hz. Ali, Hâşim oğullarının ortak kanaatine göre halifelik için en uygun şahıstı. Ancak Hz. Peygamber'in vefatı üzerine şoka giren ashap, ne yapacağını şaşırarak, kendi kendilerine ümmetin başına geçecek bir halife aramaya koyuldukları sırada, Hz. Peygamber'in tekfin ve teçhiz işleri ile meşgul olan Hâşim oğullarını dikkatten kaçırmışlardı. Her şey çok hızlı gelişmiş, Ensar'ın hilafet makamına kendilerinden birini seçme girişimi engellenmeye çalışılırken Hz. Peygamberin Ehl-i Beytinin görüş ve kanaatleri ihmal edilmiştir.

ii) Muhacirler de halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini düşünüyorlardı. Çünkü Kureyş'in Arap kabileleri arasında siyasi bir ağırlığı vardı. Müslümanların birliğini ve devletin otoritesini ancak Kureyşli bir halife sağlayabilirdi. Nitekim Hz. Ebu Bekir, Said Oğulları Çardağında Kureyş kabilesinin siyasi ağırlığına dikkat çekmiş ve Ensar'ın muhalefetini bu şekilde bertaraf etmiştir.

iii) Ensar/ Medineli Müslümanlar ise, halifenin kendi aralarından Evs veya Hazreç'in ileri gelenlerinden birisi olması gerektiğini savunuyordu. Onlar, bu taleplerini dile getirirken; Mekkelilerin Hz. Muhammed'i şehirlerinden kovduğunu, Medineliler olarak O'na ev sahipliği yaptıklarını ve kendileri olmasa Müslümanlığın yayılamayacağını ileri sürmüşler ve bu sebeple halifenin kendilerinden olmasını istemişlerdi.

Allah Elçisi, kendisinden sonra Müslümanların işlerini yürütecek, devleti yönetecek bir kimseyi tayin eden açık bir söz söylemeden veya yazılı bir vasiyette bulunmadan vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine şaşkınlığa düşen ashap, ne yapacağını şaşırarak, Mesela Hz. Ömer gibi seçkin bir sahabî, Hz. Muhammed'in ölmediğini, bir müddet sonra dönüp geleceğini iddia etmiş, aksini söyleyenleri ölümle tehdit etmişti.¹⁴ Bununla birlikte Hz. Peygamber sonrası için hazırlık yapanlar da yok değildi. Ensar'dan bazılarının hilafet makamının Medinelilerde kalması için planlar yaptıkları tahmin edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatını takiben Ensar, İslâm tarihinde "Sakifetu Beni Saide/ Said Oğulları Gölgeği" şeklinde meşhur olan bir mahalde toplanarak, halifeliğin kendilerinde kalması gerektiği üzerinde uzlaşmışlardı.¹⁵ Ancak Ensar kendi içinde Evs ve Hazreç kabilelerinden oluştuğu için her iki kabile de halifenin kendilerinden olmasını istiyordu. Çünkü onlar, hilafetin Evs veya Hazreç'ten birinin eline geçtikten sonra diğer kabilenin bir daha hilafeti elde edemeyeceği endişesini taşıyorlardı.¹⁶ Buna rağmen Ensar'dan

¹⁴ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.35; Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s.15; İsfarayînî, *et-Tebst fi'd-dîn*, (nşr. M. Zahid Kevserî), Mısır trs., s.17; İbn Hişam, *Siretü'n-Nebî*, (nşr. M. Abdülhamid), Kahire trs., IV, 334; Taberî, *Tarih*, III, 200.

¹⁵ Taberî, *Tarih*, III, 202.

¹⁶ bk. Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s.57.

Hazreçli'ler ağır basarak Hazreç kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde üzerinde ittifak edilmesini sağlamışlar; "Biz Muhammed (s.a.s.)'den sonra bu makama, Sa'd b. Ubade'yi geçirmek istiyoruz" demişler ve onu aday göstermişlerdi.¹⁷ Sa'd b. Ubade, yaşlı ve hasta olmasına rağmen, hilafetin Evs ve Hazrec olmak üzere Ensar'da kalmasını arzu ettiğinden bu teklifi kabul etmişti. Nitekim Sa'd, Ensara hitaben yaptığı konuşmasında, Kureyşlilerin Hz. Peygamber'e eziyetler ettiğini, kendilerinin ise İslâmiyet'i kabul edip korumakla fazilet kazandığını belirttikten sonra "Emirlik başkalarının değil, yalnız sizin hakkınızdır; siz idareye kendi başınıza geçiniz" diye sözünü bitirmişti.¹⁸ Hz. Ebu Bekir ve Ömer, Said Oğulları Gölgeğine gelinceye kadar, Ensar'ın aralarında kendilerince hilafet meselesini hallettiği anlaşılmaktadır.

Said Oğulları Gölgeğinde vuku bulan bu hadiseden haberdar edilen Hz. Ebû Bekir, yanına Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı alarak Ensar'ın toplandığı yere gelmişti. Ensar ile Muhacirler arasında yapılan görüşmeler neticesinde Ensar, kendilerinden Sa'd b. Ubâde'nin hilafetini kabul ettiremeyeceklerini anlayınca bir emir kendilerinden bir emir de Muhacirlerden olmasını teklif etmişlerse de bunu da kabul ettirememişlerdi.¹⁹ Zira Muhacirler adına konuşan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, sadece bir yöneticinin seçilmesini ve bunun da Kureyş'ten olması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Burada bir konuşma yapan Hz. Ebû Bekir, özet olarak, putperestliğin Araplarca benimsendiği için atalarının dinini bırakmanın onlara zor geldiğini; Resûlullahın kavminden olan ilk Muhacirlerin ona iman ettiklerini ve maddi-manevi yardımlarda bulunduklarını; onunla birlikte kavminin şiddetli eza ve cefalarına dayandıklarını; kendileriyle alay edilmesine aldırış etmediklerini; düşmanları sayıca çok, kendileri az olduğu halde eziyetlere tahammül edip korkmadıklarını; yeryüzünde Allah'a ilk ibadet edenlerin Muhacirler olduğunu ve Hz. Peygamber'in dostları, akraba ve kavmi oldukları için "emirlik'in" onların hakkı olduğunu; bu konuda kendileriyle ancak zalimlerin mücadele edeceğini; oysa Ensar'ın meziyet ve faziletlerinin inkar edilemeyeceğini; ilk Muhacirlerden sonra Ensar derecesinde şeref sahibi kimse bulunmadığını belirttikten sonra, "Bizler emir, sizler vezirlersiniz; sizden başkası ile istişarelerde bulunulmaz, sizin muvafakatiniz alınmadan kararlar verilmez" diyerek sözünü bitirdi.²⁰

Hz. Ebu Bekir bu sözleri siyaseti bilen bir Müslüman kimliği ile söylüyordu. Tarihî ve sosyal gerçekleri biliyordu. Uzak görüşlü olduğu

¹⁷ Bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, (çev. Hasan Onat vdğ.), Ankara 2004, s.53.

¹⁸ Taberî, *Tarih*, III,218.

¹⁹ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 35.

²⁰ Taberî, *Tarih*, III, 220.

belliydi. Zira o, hilafetin bir önderli ve siyaset işi olduğunun farkında idi. O dönemde bütün Arapların, kolay kolay hiç kimsenin buyruğu altına girmeyeceğini; Kureyş'ten olmayan birisinin, birleştirici olamayacağını çok iyi değerlendirebiliyordu. Bütün bunları, yine önderli vasfına uygun bir üslupla ve ikna edici kuvvetli delillerle sunabilmişti. Neticede Hz. Ebû Bekir'in "imamlar Kureyş'ten olur"²¹ hadisini nakletmesi meselenin çözülmesini sağlamıştı. Ensar, halifenin Kureyş'ten olmasına razı olunca Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'i aday göstererek orada hemen ona biat etmiş, peşinden diğerleri biat ederek Ebu Bekir'in halife seçilmesi sağlanmıştı.²² Daha sonra Ebu Bekir mescide gelerek bütün Müslümanların biatını kabul etmişti²³.

Said Oğulları Gölgeğinde hilafet tartışmaları gerçekleşirken Hâşim oğulları Hz. Peygamberin teçhiz ve tekfini ile meşgul idiler. Hz. Peygamberin vasiyeti doğrultusunda cenazenin yıkanması ve hazırlanmasını başta amcası Hz. Abbas ve damadı Hz. Ali olmak üzere yakın akrabaları yapmakta idi.²⁴ Bu sebeple Hz. Ebu Bekir'e halife seçildiği ilk günde Hâşimîlerden hiç kimse biat etmedi. Aslında Hâşim oğulları ile birlikte muhacirlerden bazılarının da gönlü Hz. Ali'den yana idi. Bunlar arasında şu isimleri saymak mümkündür: Abbas b. Abdilmuttalib, Fazl b. Abbas, Zubeyr b. Avvâm, Hâlid b. Saîd, Mikdâd b. Amr, Selmân el-Fârisî, Ebû Zerr el-Ğifârî, Ammâr b. Yâsir, Berâ' b. Azib, Ubeyy b. Ka'b, Huzeyfe b. Yemân. Ancak bu şahıslar, Hz. Ali hariç, ertesi günü Mescid'de yapılan umûmi biat esnasında Hz. Ebû Bekir'e biat ettiler. Ancak Hz. Ali'nin biatı Hz. Fatıma'nın vefatı sonrasında gerçekleşti. Hz. Fatıma'nın Hz. Ebu Bekir'e biat etmeden vefat ettiği hususunda ittifak vardır. Onun halifeye muhalefet etmesinin temelinde Fedek²⁵ asrîsi ile alakalı tartışmanın yattığı kabul edilir. Çünkü Fedek arazisi Hz. Peygamberin özel mülkiyetidir ve miras olarak Hz. Fatıma ve torunlarına kalmıştır. Ancak Hz. Ebu Bekir, "Bizler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi (Al-i Muhammed) bu maldan geçinecek kadar alırlar."²⁶ şeklindeki hadisi delil getirerek Hâşim oğullarının talebini geri çevirdi. Bu olaydan sonra kaynakların ittifakla verdikleri bilgilere göre Hz. Fatıma, gerçekten Hz. Ebû Bekir'le bir daha konuşmadı. Zaten o, Resûlullah'ın vefatından altı ay sonra vefat etti. Hz. Ali ise, Hz. Fatıma'nın vefatından sonra Hz. Ebû

²¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183; IV, 421. Ayrıca bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, s.54.

²² Şiblî, *Asr-ı Saadet*, IV, 37.

²³ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 35-36.

²⁴ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 527; IV, 40-42.

²⁵ Fedek, Hayber'in fethedilmesinden sonra barış yoluyla alınan ve yarısı Hz. Peygambere tahsis edilen köyün adıdır. (Geniş bilgi için bk. Algül, Hüseyin, "Fedek" *DİA*, XII, 294-295)

²⁶ Buhari, "Humus", 1, "Fedâilü's-sahabe", 12; Ebû Davud, "İmare", 19.

Bekir’e alenen biat etti²⁷. Böylece Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’e biatı ile ümmetin bütünlüğü sağlanmış oldu. Ancak Hz. Ali’nin de biatıyla kapanmış görünen hilafet meselesine esas teşkil eden Said Oğulları Gölgeği toplantısındaki müzakerelerden, Mezhepler Tarihi açısından çıkarılabilecek bazı önemli sonuçlar vardır. Bunlar şöylece sıralanabilir:²⁸

a) Bir kere bu toplantıda, Ensar ve Muhacirler arasında Hz. Peygamber’e halife olacak şahıs araştırılırken, hiç kimse Resûlullah’tan naklen tek hadis rivayet etmemiştir. Hilafet makamına kimin geçeceğine dair delil arandığı ve buna şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir anda, bir nass veya işaretin bulunmaması, bu konuda Hz. Peygamberin Ensar ve Muhâciler tarafından bilinen bir hadîsinin mevcut olmadığına delalet eder. Bu durumda “İmamlar Kureyşten olur”²⁹ rivayetine sahabe sözüdür demek isabetsiz sayılmaz³⁰.

b) Bu tarihî toplantıda Ensâr ile Muhacirlerin halife seçilecek kişide bulunması gereken vasıflar olarak üzerinde birleştikleri hususlar şunlardır: 1) İslâmiyet’e malı ve canıyla hizmet etmiş olmak, 11) İslâmiyet’i kabul edişte kıdemli olmak, 111) Arap kabileleri içinde Kureyş’in siyasi ağırlığa sahip olması ve Câhiliye devrinden itibaren riyasetin Kureyş’in elinde olması, ayrıca Hz. Muhammed’in Kureyş arasından çıkması vb. sebeplerden dolayı ümmetin birliğini ancak Kureyş kabilesinden olan bir halifenin sağlayacağı, iv) Resûlullah’a nesep ve kabile açısından yakın oluş.

Şu halde Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesinde herhangi bir nassın veya işaretin delil olarak ileri sürülmediği anlaşılmaktadır. Onun halife

²⁷ Kaynaklarda bu olay şöylece rivayet edilmektedir: “Ebû Bekir, Ali’nin yanına geldi. Hâşim Oğulları Ali’nin yanında toplanmışlardı. Ali ayağa kalkarak layık olduğu şekilde Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Ey Ebû Bekir! Bizim sana biat etmeyişimiz, senin faziletini inkâr ettiğimizden ve Allah’ın sana ihsan ettiği hayrı kıskandığımızdan değildir. Biz bu vazifenin bizim hakkımız olduğunu ve sizin bunu keyfi bir şekilde ve baskı yoluyla elimizden aldığınızı düşünüyorduk.” Sonra Resûlullah (s.a.s.) ile akrabalarını, kendilerinin hak ve hukuklarını uzun uzadıya anlattığında, Ebû Bekir ağladı. Ali sözüne son verince Ebû Bekir, şahadet getirdi ve layık olduğu şekilde Allah’a hamd ve senadan sonra şöyle dedi: “Allah’a and olsun ki, senin Resûlullah’a olan yakınlığın benim için kendi asıl ve soyumdan daha sevgilidir. Allah’a and olsun ki, bizimle sizin aranızda olan mal meselesinde, hayırdan başka bir şey kastetmedim. Ancak ben Resûlullah’ın “Biz peygamberler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed’in ailesi bu mal ve mülklerden geçimlerini sağlarlar” dediğini işittim. Allah’ın Resulü Muhammed’in yaptıklarını yapmaktan Allah’a sığınırım. O ne yaptı ise, ben de o işi yapacağım inşallah” diyerek sözlerini bitirdi. Sonra Ali “Yarın sana biat edeceğim” dedi. Ebû Bekir ertesi günü öğle namazını kıldırdıktan sonra cemaate dönerek Ali’nin ileri sürdüğü özürlerden bir kısmını anlattı. Sonra Ali kalktı ve Ebû Bekir’in hak ve hukukunun büyüklüğünü, meziyet, fazilet ve hizmetlerini anlattıktan sonra Ebû Bekir’in yanına gidip ona biat etti. Bunun üzerine halk Ali’ye gelerek, “İsabet ettin, iyi yaptın” dediler. (Taberî, *Tarih*, III, 207-209)

²⁸ Fiğlalı, *Türkiye’de Alevilik*, s.28-29.

²⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183; IV, 421.

³⁰ Bu hadisin güvenilirliği hakkında bk. Hatiboğlu, Mehmet Said, Mehmet Said, *Hilafetin Kureyşliliği, İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik*, Ankara 2005.

seçilişinde doğrudan doğruya gelişmekte olan İslâm devletinin savunma ve yayılmasını gerçekleştirebilecek birliği ve düzenini koruyabilecek kabiliyette oluşu, yaşlılık ve tecrübe bakımından etrafında saygı uyandırışı, Kureyşli olmasının yanında Müslüman olmaındaki kıdemi ve Resûlullah'ın en yakın arkadaşı ve kayınpederi oluşu gibi vasıflar rol oynadığı görülmektedir. Hilafet tartışmaları sırasında hem Ensar hem de Muhacirlerin kendi iddialarını desteklemek üzere dini bir argüman kullanmamış olmaları, bu konuda Hz. Peygamber tarafından ortaya konulmuş bir nassın olmayışına delalet etmektedir. Bundan dolayıdır ki, hem Ensar hem de Muhacirler, sosyal ve siyasi açıdan meseleye bakmış ve kendi faziletlerini bu şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Hz. Ali'nin önderliğindeki Ehl-i Beyt'in ve onlara yakın olanların hilafet konusunda farklı bir anlayışa sahip oldukları, yine yukarıda uzunca nakledilen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak mezkûr rivayetler dikkatle takip edildiğinde görülecektir ki, ne bizzat Hz. Ali ne de onun adına konuşanlar, bu meselede bir nass zikretmişlerdir. Onların da dayandıkları husus, Ensâr ve Muhacirlerin konuşmalarındaki deliller istikametinde olup Resûlullah'ın en yakın akrabası oluş, ilim ve fazilet bakımından önde bulunuş ve benzeri meziyetlerdir. Yoksa Şii-İmamiyye'nin iddia ettiği gibi, Hz. Ali adına bir vasiyet söz konusu değildir. Bu sebeple Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatını, zorla ve mecbur olduğundan yaptığını söylemek ya da can güvenliğini korumak amacıyla takiyye yaptığını ileri sürmek yahut bu biatın dünyevî anlamda hilafete yönelik olup "imamet ve velâyet"i yine Ali'nin neslinde devam ettiğini dile getirmek mezhebî taassuptan başka bir anlam ifade etmez. Kaldı ki, böyle bir yaklaşım, cesareti ve şecaati ile İslam tarihinde eşsiz bir konuma sahip olan Hz. Ali'ye yönelik bir haksızlık olup, savunulması zor bir iddiadır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, kendisinden sonra Müslümanları yönetmek üzere her hangi bir kimseyi tayin etmemiş, Müslümanların istişare ile bu meseleyi halletmelerini istemiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra cereyan eden tartışmalar bunu teyit etmektedir. Hz. Ebû Bekir, Kur'an-ı Kerim ve sünnetin hedeflediği şekilde meşverete dayalı olarak halife seçilmiştir. Bütün Müslümanların halifesi olarak vazife yapmıştır. Müslümanlar, Hz. Peygamberin vefatının hemen sonrasında karşı karşıya kaldıkları bu büyük imtihanı başarı ile sonuçlandırmışlardır. Ancak halledilmiş gibi görülen hilafet meselesi, daha sonraki dönemlerde siyasi istismar aracı olarak kullanılmış, dinî-siyasî pek çok fırkanın doğmasında etkili olmuştur.

2. Halifeler Dönemi

Hız. Peygamber hayatta iken O'nun mutlak otoritesi sayesinde Müslümanlar arasında hemen hiçbir ciddi ihtilaf olmamıştır. Çünkü o dönemin Müslümanları karşılaştıkları bir problemi ya da bilemedikleri bir hususu O'na soruyor ve verilen cevaplara tam bir sadakatle bağlanıyorlardı. Siyasi açıdan da O'nun Müslümanlar arasındaki nebevî otoritesi tartışılmazdı. Ancak Hız. Muhammed'in vefat etmesi ile birlikte Müslümanlar, yaşayan dinî bir otoriteden mahrum kalmışlardı. Ortaya çıkacak sıkıntı ve problemleri Kur'an ve sünnet ışığında kendi içtihatları ile halletmeleri gerekiyordu. Sahabenin hiç biri masum ya da mahfuz değildi. Bu itibarla işin içine insanî yorum girdiğinden bazı görüş farklılıklarının ortaya çıkması da kaçınılmazdı.

a) Hız. Ebu Bekir Dönemi

Hız. Ebû Bekir'in hilafet döneminde de bazı önemli hadiseler meydana gelmiştir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

aa) Yalancı Peygamberlerin Zuhur Etmesi

Hız. Ebu Bekir, halife olunca halletmesi gereken en önemli mesele "dinden dönenler" konusu olmuştur. Çünkü Hız. Peygamberin hayatının son anlarından itibaren, O'nun başarısını kıskanan bazı sahtekarlar yalancı peygamberlik iddiasında bulunmuş, bunlara Hız. Muhammed'in ölümünü öğrenen başkaları da eklenmişti. Sahtekarların cezalandırılması Hız. Ebu Bekir'i bekleyen önemli vazife idi. Halife, göreve geldiği andan itibaren birkaç ay boyunca, sadece bu sahtekârlarla savaşmak ve onları cezalandırmakla meşgul olmuştur.³¹

ab) Zekat Vermekten Kaçınanlar Meselesi

Resulullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra Hız. Ebû Bekir'in hilafet döneminde bazı kabile mensupları zekat vermek istememişlerdi. Bu hadise üzerine ashap arasında bunlara karşı nasıl bir tutum takınılacağına dair görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Hız. Ömer'in de dahil olduğu bir grup, bunlar İslâm'ın diğer şartlarını yerine getirdiklerinden müslüman oldukları gerekçesiyle onlarla savaşmamak gerektiğini ileri sürmüştü. Hız. Ebû Bekir ve onun görüşünü benimseyenler ise bunlarla savaşmak gerektiğini belirtmişlerdi. Birinci görüşü savunanlar Resulullah'ın "Ben, insanlarla Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisidir diyinceye, namazı kılınca ve zekatı verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu

³¹ Geniş bilgi için bk. Şibli, *Asr-ı Saadet*, IV, 54-67; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, II, 16-21.

yaptıkları zaman canları ve mallarını benden korumuş olurlar.”³² hadisini delil getirmişlerdi.

Hiz. Ebû Bekir ise aynı hadisin devamında yer alan “illâ bi hakkihâ...” ifadelerini kendi görüşüne delil getirmiş sonra da “Allah’a yemin ederim ki namaz ile zekat arasında ayırım yapanlarla mutlaka savaşıcağım. Çünkü zekat, malın hakkıdır. Yemin ederim ki Resulullah’a zekat verdikleri halde bana zekat vermekten geri duranlarla savaşıcağım.”³³ diyerek bu konudaki kararlılığını ortaya koymuş, Hiz. Ömer de ikna olmuştu. Böylece mesele çözüme kavuşturularak zekat vermeyenlerle savaşılmıştı.³⁴

ac) Resulullah’ın Mirası Meselesi

Resulullah’ın (s.a.v.) şahsına ait olan Medine yakınlarındaki Fedek³⁵ arazisi ile Hayber’deki humus arazilerinin mirasçılara taksimi ve Hiz. Peygamber’in miras bırakıp bırakamayacağı konusunda da ashab arasında görüş ayrılığı çıkmıştı. Özellikle Resulullah’ın kızı Hiz. Fatıma ile Hiz. Ali ve Hiz. Abbas peygamberlerin miras bırakabileceklerine inanıyorlardı. Nitekim bu yüzden Hiz. Fatıma ve Hiz. Abbas bizzat Hiz. Ebû Bekir’den Resulullah’ın mirasını istemişlerdi. Hiz. Ebû Bekir ise “Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizden kalanların hepsi sadakadır. Muhammed ailesi bu maldan sadece yiyebilirler.”³⁶ hadisini delil getirerek Hiz. Fatıma ve Hiz. Abbas’ın isteğini geri çevirmiştir.³⁷ Hiz. Ebû Bekir daha sonra Fedek arazisini beytü’l-mala vakfetmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere Hiz. Fatıma, bu yüzden Hiz. Ebû Bekir’e darılmış ve ölünceye kadar onunla konuşmamıştır. Zaten Hiz. Fatıma, Resulullah’ın vefatından altı ay sonra ölmüştür.³⁸ Hatta Müslim’in rivayetine göre Hiz. Peygamber’in hanımları da miras istemişler fakat Hiz. Aişe “Biz miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız şeyler sadakadır.” hadisini zikrederek onları bu arzularından vazgeçirmiştir.³⁹

³² Hadis farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. bk. Buhârî, “İman”, 17; “Salât”, 28; “Zekât”, 1; “İ’tisam”, 2, 28; Müslim, “İman”, 32-36; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 95; Tirmizî, “Tefsîr”, 88; Nesâî, “Zekat”, 3; İbn Mâce, “Fiten”, 1-3; Darîmî, “Siyer”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 8.

³³ Müslim, “İman”, 32.

³⁴ Geniş bilgi için bk. Hasan İbrahim, *Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, II, 21-25.

³⁵ Fedek, bu günkü ismiyle Hâit, Medine ile Hayber arasında, Medine’ye yaklaşık 150 km. mesafede Yahudilerin yaşadığı bir yerd. Hiz. Peygamber Hayber’in fethinden önce 6. yılın Şaban ayında (Aralık 627) Hiz. Ali komutasında 100 kişilik bir askeri birliği, Müslümanlara karşı savaş hazırlığı yapan Fedek ahalisi üzerine gönderdi. Ali üç gün burada kalıp itaati temin ettikten sonra Medine’ye döndü. (Geniş bilgi için bk. Algül, Hüseyin, “Fedek” *DİA*, XII, 294-295)

³⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 14, 38; “Nafakât”, 3; “Ferâiz”, 3; Müslim, “Cihad”, 49-52, 54, 65; Ebû Dâvûd, “İmâre”, 19; Tirmizî, “Siyer”, 44;; Nesâî, “Fey”, 9, 16; Malik, *Muvatta*, “Kelam”, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4, 6, 9-10, 25, 47-49; II, 463; VI, 145, 262.

³⁷ Taberî, *Tarih*, III, 208; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 314-315.

³⁸ bk. Buhârî, “Meğâzî”, 38; Müslim, “Cihad”, 52.

³⁹ Müslim, “Cihad”, 51.

ad) Kur'an'ın Kitap Haline Getirilmesi Meselesi

Hiz. Ebû Bekir zamanında yapılan savaşlarda Kur'an hafızları da öldükleri için hafızların sayıları gittikçe azalıyordu. Bu durum Hiz. Ömer'i son derece endişelendirmiş, Ebû Bekir'e gelerek elde dağınık halde çeşitli deri, kemik ve tahta parçalarına yazılı olan Kur'an ayetlerinin hafızlardan oluşturulacak bir komitenin denetiminde toplanarak bir kitap haline getirilmesini teklif etmişti. Gerçi ayetlerin toplanmalarını bizzat Kur'an kendisi beyan ediyordu ve hatta Resulullah bu konu da bazı işaretlerde bulunmuştu. Üstelik bu zarurete binaen bazı sahabe özel olarak Kur'an'ı cem etmişlerdi. Fakat hem bunların tertip sırası farklı hem de resmî değil, şahsî idi. Hiz. Ebû Bekir ise Resulullah'ın böyle bir şey yapmamış olduğunu söyleyerek bundan kaçınmıştı. Fakat diğer sahabenin de Hiz. Ömer'in teklifini uygun ve doğru bulmaları üzerine Hiz. Ebû Bekir ikna edilmişti. Böylelikle halifenin emriyle dağınık halde bulunan Kur'an ayetleri toplanarak bir kitap haline getirilmiştir.⁴⁰

b) Hiz. Ömer Dönemi

Hiz. Ebû Bekir, kendisinden sonra Hiz. Ömer'i halifelige aday gösterdi, sahabe de onun bu tavsiyesine uyarak ikinci halife olarak Hiz. Ömer'e biat etti. Onun hilafette olduğu on yıllık dönem (13-23/ 634-644) İslâm tarihinin mübalağasız her bakımdan gelişme ve genişleme dönemi oldu. Bu dönemde hem Bizans İmparatorluğu hem de Sasani İmparatorluğu ile mücadele devam etti, kısa zamanda Suriye'nin kuzeyindeki şam ve ardından da Humus kapıları Müslümanlara açıldı; baştanbaşa İran coğrafyası ele geçirildi. Hiz. Ömer, on yıl süren hilafeti döneminde çok geniş bir coğrafyayı İslam topraklarına katmakla kalmadı, aynı zamanda Müslümanların refah ve yaşam kalitesini de yükseltti. Önde gelen büyük sahabilere Medine'den ayrılma izni vermedi, ihtiyaç olduğunda onlara danıştı ve ortaya çıkan bir takım fikhî meseleleri onlarla istişare ederek çözdü.

Hiz. Ömer, Muğire b. şu'be'nin kölesi İranlı Ebu Lu'lu Fîruz tarafından 23/644 yılında zehirli bir hançerle yaralandı ve üç gün sonra da vefat etti. Vefatından önce o, halife seçimini kendi aralarında ittifak edip belirleyecekleri bir şûraya havale etti. Sağlıklarında cennetle müjdelenen on kişinin (Aşere-i Mübeşşere) sağ kalanları (Ali, Osman, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Talha ve Zübeyr) ile Hiz. Ömer'in kendi oğlu Abdullah'dan meydana gelen bu şûra üç gün devam eden müzakerelerden sonra Osman b. Affan'ın başa geçmesine karar verdi. Seçimde; Allah'ın Kitabına ve Resulünün Sünnetine uymak, kendisinden önceki iki halifenin yolundan gitmek gibi hususlara dikkat edildi. Bu şartlara Hiz. Ali, "Gücümün

⁴⁰ şiblî, *Asr-ı Saadet*, IV, 71-98.

ve bilgimin yettiği kadarıyla uyacağım” cevabını verirken, Hz. Osman, “Evet” cevabını verdi ve şûra üçüncü halife olarak onu tercih etti. Hz. Osman’ın seçilişinde, bu tereddütsüz verilmiş “evet” cevabı kadar, yaşının büyüklüğü, yaradılış itibarıyla iyi ve yumuşak huylu oluşunun da etkili olduğu kabul edilmektedir.

c) Hz. Osman Dönemi

III. Halife Hz. Osman zamanında (644-656) müslümanlar, Afrika’nın iç bölgelerine ve İspanya’ya ulaşmış, doğuda Ceyhun nehrini geçip Çin’in bazı bölgelerini elde geçirmişti. Kıbrıs, Rodos ve Girit adaları fethedildi, İstanbul ilk İslâm kuşatmasına şahit olmuştu. Hz. Peygamberin vefatından henüz on beş yıl geçmeden Müslümanlar Doğudan Batıya, Atlantik’ten Pasifik yakınlarına kadar geniş bir alan üzerine yayılmışlardı. Müslümanlar, gittikleri yerlere adalet ve nizam getirmişler, yüksek vergileri ve haksız kazançları kaldırmışlar ve uygulamaları ile halkın sevgisini kazanmışlardı. Nitekim 656’da Müslümanlar arasında ilk iç savaşlar patlak verdiğinde, fethedilen geniş topraklardaki yerli halkın Müslümanlara karşı bir isyan girişiminde bulunmamış olması gerçekten dikkat çekicidir. Zira devletin gücünün parçalandığı bir dönemde içeride hiçbir ayaklanmanın olmaması sadece ülkelerin fethedilmediğini aynı zamanda oralarda yaşayan halkın gönlünün de kazanıldığını göstermektedir.

Hz. Osman’ın hilafeti, tarihte genel olarak iki döneme ayrılır. Bunlardan birinci altı yıllık devreye (24-29/644-49) “iyi idare”; ikinci altı yıllık devreye (30-55/650-55) ise isyanların ve karışıklıkların başlaması olması sebebiyle “karışıklık” devresi denilmiştir. İlk devrede devletin temelleri çok sağlam ve intizam içinde idi. Ticaret, ziraat ve fetihler devam ediyor, halkın refahı artıyordu. İlk iki halife döneminde olduğu gibi, İslam birliği ve kardeşliği her şeyin üstünde tutuluyor ve kabileler arasında eşitliğe itina gösteriliyordu.

Hz. Osman’ın yaptığı önemli işlerden birisi hiç şüphesiz Kur’an-ı Kerim’in nüshasını çoğaltıp İslam dünyasının her tarafına göndermesidir. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyası ve farklı ırkların İslam’a girmesiyle kalabalıklaşan Müslüman nüfus, Kur’an’ın kıraati hususunda bazı sıkıntılarla karşı karşıya idi ve bu bağlamda çeşitli şikâyetler halifeye kadar ulaşıyordu. Bunun üzerine halife, Zeyd b. Sâbit’in başkanlığında bir heyet kurdurarak, Hz. Ebu Bekir’in Mushaf/Kitap haline getirdiği Kur’an’ı Kureyş lehçesine göre yazdırıp bundan nüshalar çıkartmış ve aslından çoğaltılan bu nüshaları İslam âleminin her tarafına göndermiştir.

Hz. Osman’ın ikinci altı yıllık devrine gelindiğinde cemiyette ciddi değişimlerin olduğuna şahit olmaktayız. Fetihlerle birlikte zenginliğin artmasıyla toplumun belli kesimlerinde lüks, israf ve sefahat da artmıştı.

Bu da ahlakî zaaf ve menfaat hırsını harekete geçirmiş; eski birlik ve kardeşlik düzeni sarsılmıştı. Yönetimde Ümeyye oğullarının etkisi arttıkça kendilerini diğer Müslümanlardan üstün görmeye başlamışlardı.⁴¹

Hiz. Osman, son derece halîm, selîm, affedici, müsamahakâr ve şiddet karşısı iyi bir Müslüman olmakla birlikte, mensubu olduğu Ümeyye oğullarına çok bağılıydı. Sülalesinin refahını arzu ediyor, bunun için Emevîlere bol bol ihsanda bulunuyordu. Bu durum, başkaları tarafından eleştiri konusu yapılıyordu. Nitekim Hiz. Osman'ın özellikle yaşlılık döneminde Ümeyye Oğullarının talepleri ve yönlendirmeleri karşısında pasif kalması söz konusu dönemde karışıklıkların çıkmasına sebebiyet vermişti. Onun zamanında ortaya çıkan ve kendisinin sorumlu tutulduğu pek çok hadisede Ümeyye oğullarının rolü vardı.

Hiz. Osman'ın yaptığı hatalardan biri⁴², Hiz. Peygamber'in Medine'den kovduğu kişi diye anılan Hakem b. Ümeyye'yi kendi halifeliğı devresinde Medine'ye getirmesidir.⁴³ Ayrıca Ehl-i Beyt taraftarlığı ile bilinen ve her fırsatta Osman'ı eleştiren Ebû Zer el-Gıfârî'yi Rebeze'ye sürmesi; kendi kızını Mervan b. el-Hakem'le evlendirmesi ve ona miktarı 200.000 dinar olan İfrikiyye ganimetlerini teslim etmesi de Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Hiz. Osman'ın aleyhinde kullanılan bir diğeri olay da, Hiz. Peygamber'in kanını heder saydığı, Osman'ın sütkardeşi Abdullah b Sa'd b. Ebi Serh'i koruması ve onu bütün çevresi dâhil Mısır'a vali tayin etmesidir. Ayrıca Abdullah b. Âmir'i de kendisinin sorumlu tutulduğu birçok olay çıkardığı Basra'ya vali tayin etmesi de eleştirilmiştir.

Hiz. Osman'ın devrinde ortaya çıkan karışıklıklarda selefi Hiz. Ömer kadar dirayetli olamayışı ve özellikle selefinin icraatının aksine sahabenin önde gelenlerini her hususta serbest bırakışı ve Medine'den ayrılmalarna ilgisiz kalışı, kendisine yönelik eleştirilerin artmasına sebebiyet verdiğı gibi önemli hususlarda istişare edip faydalanacağı âkil kimselerden de mahrum kalmıştı. Sonuçta, Hiz. Osman'ın ailesi ve akrabalarına karşı gösterdiği yakınlık onun sonunu hazırlamıştır. Hiz. Osman'ın yumuşak huylu, mütevazı ve hoş görülü olması, akrabaları tarafından acımasızca istismar edilmiştir. Hâşim Oğullarına göre daha kuvvetli, kudretli, daha zengin olan Ümeyye oğulları, Osman'ın halife olmasıyla birlikte, Hiz. Peygamber zamanında kaybettikleri eski nüfuzlarını elde etme hırsı ile hareket etmişler ve Osman'ın bu iyi niyetini kötüye kullanmışlardır.

⁴¹ Hasan İbrahim, *Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, II, 26-37.

⁴² Hiz. Osman'a yöneltilen ithamlarla alakalı olarak bk. Şibli, *Asr-ı saadet*, V, 26- 33.

⁴³ Hiz. Osman, Hiz. Peygamberin kovduğu bu şahsı Hiz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde de Medine'ye getirmek istemiş, ancak girişimleri halifeler tarafından uygun görülmemiştir. Hatta Hiz. Ömer, Osman'ın böyle bir talebi karşısında Hakem b. Ümeyye'yi, Yemen'de bulunduğu yerden kırk fersah daha uzağı sürmüştür. (Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 38)

Neticede Mısır, Küfe ve Basralılardan oluşan ve sayıları 2500'ü aşan bir isyancı topluluğu Medine'ye gelip halifenin evini muhasara ettiler. Hz. Ali, Hz. Talha ve diğer büyük sahabilerin girişimlerine rağmen bu eylemlerinden vazgeçmediler ve ablukayı kaldırmadılar. Nihayetinde isyancılar 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 tarihinde Hz. Osman'ı Kur'an-ı Kerim kıraat ederken feci bir şekilde öldürdüler.⁴⁴ Bunlar, yeni halife adayı olarak Hz. Ali'yi seçtiler. Ancak o, isyancıların teklifini iki defa geri çevirdi. Sonunda Hz. Ali ve diğer ashop, Mescid'de toplanarak halife seçimine gittiler. Hz. Ali'ye bir defa daha halifeliği kabul etmesi teklif edildi. Ancak o, bu görevi Hz. Talha ya da Hz. Zübeyr'in kabul etmesini istedi. Bu iki sahabe, halifelik görevine Hz. Ali'nin daha uygun olacağını söyleyerek görevi kabul etmediler ve Hz. Ali'nin kabul etmesi için ısrar ettiler. Tam bu sırada Hz. Talha, ayağa kalktı ve Ali'nin elini tutarak ona biat ettiğini açıkladı. Onu gören diğer sahabe de aynı şekilde Ali'ye biat ettiler. Böylece Hz. Ali, Müslümanların dördüncü halifesi olarak seçildi.

d) Hz. Ali Dönemi

Anne ve baba tarafından Hâşimî olan Hz. Ali, Hz. Peygamberin amca oğlu olduğu gibi, kızı Hz. Fatıma ile evlenerek onun damadı da olmuştur. Hz. Peygamberin Ali ile münasebeti bunlarla sınırlı değildir. Ali, henüz çocukluk döneminde iken Mekke'de çıkan kılık üzerine Hz. Peygamber, amcası Ebû Talib'in geçim sıkıntısını hafifletmek için onu himayesine almış, hicrete kadar kendisi ile birlikte kalmıştı. O, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerden ve onunla birlikte namaz kılanlardandır.⁴⁵ Hz. Ali'nin hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda yeterince bilgi olmamakla birlikte onun hiç putlara tapmadığı ve Cahiliye adetlerine göre hareket etmediği bilinmektedir. Bu sebeple onun hakkında "Kerremellâhü vecheh/ Allah yüzünü şerefledirsin" dua cümlesi zikredilir.⁴⁶

Hz. Ali, şecaati ve savaş meydanlarında gösterdiği kahramanlıklarıyla şöhret bulmuştur. Tebük seferi dışında Hz. Peygamberle birlikte bütün gazvelere ve "Rıdvan Beyatına" katılmıştır. Tebük Seferine, Hz. Peygamber tarafından Medine'de vekil olarak bırakıldığı için katılamamıştır. Bu vesile ile üzüntüsünü dile getiren Hz. Ali'yi Hz. Peygamber, "Sen, benim yanımdaki yerinin, Hârûn'un Mûsâ'nın yanındaki yeri gibi olmasını istemez misin!"⁴⁷ şeklindeki sözleriyle taltif etmiştir. Yine Hz. Peygamber, pek çok gazvede İslam sancağını Ali'ye vermiştir. Nitekim Hayber günü

⁴⁴ Şehristânî, a.g.e., s. 38; Şiblî, *Asr-ı Saadet*, V, 37-38 krş. Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik*, s. 34-35.

⁴⁵ Müfid, *el-İrşâd*, s.29.

⁴⁶ İbn İshak, *Siyer*, s. 194-195; Fırlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.

⁴⁷ Müslim, "Fezâilü's-sahabe", 30, 31, 32.

Allah Elçisi, “Bugün bayrağı öyle birisine vereceğim ki, o Allah ve Resulünü sever, Allah ve Resulü de onu sever. Allah, fethi onun eliyle müyesser kılacaktır.”⁴⁸ Diyerek Hz. Ali’yi çağırılmış ve sancağı ona vermiştir. Amcası oğlu ve damadı olmasının yanı sıra Hz. Peygamber, Ali’yi kardeşi mesabesinde görmüştür. Nitekim hicretten sonra Muhacir ile Ensar arasında oluşturulan kardeşlik akdi sırasında Hz. Peygamber kendisine kardeş olarak Hz. Ali’yi seçmiştir. Ayrıca Hz. Ali’nin faziletine dair kaynaklarda zikredilen “Sekaleyn”⁴⁹ hadisi ve yine Gadir-i Hum’da Hz. Peygamberin “Ben kimin mevlası /dostu isem, Ali de onun dostudur. Allah’ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol.”⁵⁰ şeklinde buyurması, Hz. Ali’nin Müslümanlar yanındaki yerini bizlere göstermesi açısından önemlidir.

Hz. Ali, fazileti ve vasıflarıyla sahabenin arasında eşsiz bir konuma sahip idi. O, İslam’ı kabul eden ilk erkek olduğu gibi ilim ve irfanıyla da Müslümanların en önde geleni idi.⁵¹ Hz. Peygamber, “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. İlim isteyen kimse, onun kapısına gitsin.”⁵² diye buyurarak onun bu özelliğine dikkat çekmiştir. Böyle olduğundan dolayıdır ki, ilk üç halife bir meselede karar vermeden önce Ali’nin görüşünü almayı önemsemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer, kendisi ile devamlı istişare etmiş ve “Ali olmasa idi, Ömer helak olurdu” diyerek onun dirayet ve ferasetini dile getirmiştir. Hz. Peygamberin vahiy kâtiplerinden olan Ali, ayetlerin sebab-i nüzulünü de gayet iyi bilirdi. Onun fıkıh ve içtihatla büyük bir otorite olduğunu bütün İslam âlimleri kabul etmiştir. Aynı zamanda çok iyi bir hatip olan Ali, nutuk ve belâğatta zirve bir şahsiyetti. O, güzel ahlak ve takva sahibi bir kimse idi. Hayatı boyunca Allah’ın emirlerine ve Hz. Peygamberin sünnetine riayet etmiş, İslam’ın yayılmasında şecaat ve kahramanlığı destan olmuştur. İslamî literatürde onun faziletini ve üstün vasıflarını anlatan çok sayıda eser bulunmaktadır.

⁴⁸ Müslim, “Fezâilü’s-sahabe”, 32, 33, 34, 35. Ayrıca bk. Müfîd, *el-İrşâd*, s.66 vd.

⁴⁹ Hadis kaynaklarında kısaca “Size sekaleyni bırakıyorum ki onlara sınıksız sarılırsanız asla dalâlete düşmezsiniz. Onlar, Allah’ın kitabı ve Ehl-i beytimdir.” şeklinde rivayet edilen bu hadis, Sünnî ve Şii pek çok kaynakta geçmektedir. Örnek olarak bk. Müslim, “Fezâilü’s-sahabe”, 36, 37; Tirmizi, *Sünen*, “Menakıb”, 31; Malik b. Enes, *Muvatta*, “Kader”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 14, 17, 26.

⁵⁰ Bu hadis Sünnî ve Şii kaynakların üzerinde hem fikir olduğu bir rivayettir. Örnek olarak bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 437; Nesâî, “Menakıb”, 45; İbn Mâce, “Mukaddime”, 43.

⁵¹ Şii gelenekte Hz. Ali’nin faziletine dair pek çok eser kaleme alınmıştır. Örnek olarak bk. Müfîd, *Tafdîlü Emîrî’l-mü’minîn*, (nşr. Müessesetü’l-bi’sse), (*Silsiletü müellefâtî’ş-Şeyh el-Müfîd* içinde), cilt: VIII, Beyrut 1993/1414, tür. yerler.; a.mlf., *el-İfsâh fi’l-imâme*, (nşr. Müessesetü’l-bi’sse), (*Silsiletü müellefâtî’ş-Şeyh el-Müfîd* içinde), cilt: VIII, Beyrut 1993/1414, tür. yer.; a.mlf., *el-İrşâd*, Beyrut 1979, tür. yer.

⁵² İbn İshak, *Siyer*, s. 264.

İslam'ın dördüncü halifesi olarak seçilen Hz. Ali'yi bekleyen en önemli problem, hiç şüphesiz Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusu idi. Ancak ortalıkta belli bir katil yoktu, sayıları binleri aşan bir isyancılar güruhu vardı ve hepsi birden "Osman'ı biz öldürdük" diyorlardı. Üstelik onlar, Medine'ye ve seçilen yeni halifeye de hakim idiler. Bu sebeple Halife, isyancıları şehirden uzaklaştırmaya ve geldikleri yere dönmeleri için ikna etmeye çalışıyordu. Ayrıca Medine'nin dışındaki diğer şehirlerden de henüz biat haberleri gelmemişti. Bu itibarla yeni halife, bir müddet beklemeyi ve ortalığın biraz yatışmasını bekliyordu.

H. Ali, ilk icraat olarak Osman döneminde atanan valileri değiştirdi ve şehirlerin biat etmelerini istedi. Ancak Şam valisi Muâviye, Osman'ın ölümünden Ali'yi sorumlu tutarak ona biat etmedi. Gönderilen elçilere red cevabı veren Muâviye, Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebi perdesine bürüdüğü hilafet arzusunu sonuna kadar götürmeye kararlı olduğunu zımnen açıklamış oldu. Bu gayesinin gerçekleşmesi için faaliyete girişen Muâviye, Şamlıları Osman'ın intikamını almak üzere Hz. Ali'ye karşı hazırlamaya başladı. Aslında onun Ali'ye biat etmemesinin ardında Emevî-Hâşimî çekişmesinin büyük bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Muâviye, Osman'ın kanını gerekçe göstererek iktidarı Hâşimîlere bırakma taraftarı değildi.

Başlangıçta H. Ali'yi destekleyen ve ona biat eden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, bir müddet sonra Hz. Aişe ile birlikte Ali'nin aleyhine dönmüş, Şam valisi Muâviye ve Mekke'deki Ümeyye ailesi ile birlikte hareket etmeye başlamıştı.⁵³ Aslında Hz. Ali, katilleri cezalandırmayı çok arzulamasına rağmen sayıları binleri aşan ve Medine'ye hakim bir isyancılar grubu vardı. Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce cezalandırılmasını isteyenlerin Ali'ye muhalefet değil, destek olmaları gerekirdi. Çünkü onun eli güçlenmeden isyancıları cezalandırması güçtü. Öte taraftan Talha ve Zübeyr, Ali'ye biat etmişken valilik beklentilerine cevap bulamadıkları için bu yola tevessül ettikleri ileri sürülmüştür. Yukarda da belirtildiği üzere bunlar her hangi bir şart ileri sürmeden kendi rızalarıyla Hz. Ali'ye biat etmişlerdi. Ayrıca Ali, halife seçilinceye kadar Osman'ın kanından da sorumlu tutulmamıştı. Şu halde Ali'ye muhalefet için ileri sürülen gerekçelerin makul olmadığı ortadadır.

da) Cemel Vak'ası⁵⁴

Yeni halife Hz. Ali, biata yanaşmadıkları için Hz. Osman tarafından tayin edilen valilerin bir kısmını değiştirme kararı aldı. Bu sırada Talha b. Ubeydullah Basra valiliğini, Zübeyr b. Avvâm da Küfe valiliğini talep etti.

⁵³ Şiblî, *Asr-ı saadet*, V, 77-82.

⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320-321.

Ancak onların bu isteği kabul edilmedi. Bunun üzerine Talha ile Zübeyr halifeden umre için Medine'den ayrılma izni istediler ve bir müddet sonra onlara bu izin verildi. Öte taraftan Hz. Âişe, hilâfetinin son dönemlerinde Hz. Osman'ı çeşitli vesilelerle tenkit etmiş ve halifenin şehri terk etmemesi ricasına rağmen isyan başladıktan sonra hac için Mekke'ye gitmişti. Haccını tamamlayarak Medine'ye dönmek üzere yola çıkan fakat Osman'ın şehit edilip yerine Ali'nin halife seçildiğini öğrenen Âişe Medine'ye gitmekten vazgeçti⁵⁵ ve Mekke'de halka hitaben Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü yolundaki meşhur konuşmasını yaptı.

Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Medine'den uzaklaşan Emevî ailesi mensupları ile Osman'ın Basra ve Yemen valileri, vilâyetlerinin beytülmalinde bulunan para ve savaş malzemesiyle birlikte Mekke'ye gelerek Âişe'ye katıldılar. Umre için yola çıkan Talha ile Zübeyr de Mekke'ye gidip Hz. Âişe'nin safında yer aldılar.⁵⁶ Mekke'de "Osman'ın kanını talep için" Hz. Âişe'nin önderliğinde oluşan topluluk, Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in ısrarı üzerine Basra'ya gitmeye karar verdi.

Hz. Âişe, Mekke'den yola çıktığı zaman yanında 3000 dolayında askerî kuvvet vardı. Yolda, zaferin kazanılması durumunda halifenin kim olacağı tartışılmaya başlandı. Talha, Zübeyr veya Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiği yolundaki tartışmalar sürerken Hz. Osman'ın Küfe valisi Saîd b. As hilâfetin Ümeyye oğullarından alınamayacağını, dolayısıyla Hz. Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiğini ileri sürerek taraftarlarıyla birlikte topluluktan ayrıldı. Böylece Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvetle Basra önlerine ulaşabildiler. Hz. Âişe, Basra ve Küfe halkının desteğini kazanabilmek için mektuplar yazıyor ve önde gelenleri ikna etmeye çalışıyordu. Hz. Âişe, gayelerinin isyancı takımın bozduğu barış ve düzeni geri getirmek, mazlum olarak öldürülen Osman'ın katillerini cezalandırmak ve müslümanların arasını düzeltmek olduğunu açıklamış, Talha ile Zübeyr de aynı görüşlere katıldıklarını belirtmiştir.

Öte yandan Hz. Ali, Hz. Âişe ile beraberindekilere karşı 3000 dolayındaki bir kuvvetle Medine'den yola çıkmış ve Kufe'ye ulaşmıştı. İki ordu arasında elçiler vasıtasıyla görüşmeler devam ediyordu.⁵⁷ Hz. Ali, eğer kendisine destek verirlerse katillerin hemen cezalandırılacağını açıklamış, karşı taraf da bunu kabul etmişti. Bu anlayış doğrultusunda devam eden müzakereler memnuniyet verici bir gelişme takip ederken, 14

⁵⁵ Şiblî, *Asr-ı saadet*, V, 83-89.

⁵⁶ Bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, 57.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, II, 38-39.

Cemâziyelâhir 36/9 Aralık 656 Perşembe günü ne olduğunu bilmeden taraflar birbirine girdi. Bir rivayete göre, Hz. Osman'ın katline iştirak edenlerden bir grup barış sağlandığı takdirde cezalandırılacaklarını düşünerek savaşı başlatmıştı. Hz. Âişe ile Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarf etmişlerse de çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etti. Neticede Hz. Ali, savaşı kazandı, Talha ve Zübeyr de dahil olmak üzere pek çok Müslüman öldü. Savaşın en yoğun anları Hz. Âişe'nin devesinin çevresinde geçtiği için İslâm tarihinde bu olaya "Cemel Vak'ası" denildi.

Savaş sonrasında Hz. Ali, hem Âişe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davrandı.⁵⁸ Savaşta ölen müslümanları bizzat gömdürdü ve Basra'ya girmeden önce ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmamalarını emretti. Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hz. Âişe'yi bizzat uğurlamaya gitti. Hz. Âişe, Basra'dan ayrıldı, önce Mekke'ye gitti, hac ibadetini eda ettikten sonra Medine'ye geçti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı.

db) Sıffin Savaşı⁵⁹

Cemel savaşından sonra Kufe'ye giderek ülkeyi buradan yönetmeye başlayan Hz. Ali, Müslümanların siyasi birliğini sağlamak için Muâviye'yi bir kere daha kendisine biat etmeye çağırdı. Aslında halife, hem Medine'de hem de Basra'da bulunduğu sırada Muâviye'ye elçiler göndererek biat etmesini istemiş, ancak Muâviye her defasında elçileri geri çevirmişti. Yazışmalar da bir fayda sağlamayınca meselenin güç ile çözümlenmesinden başka seçenek kalmamıştı. Bununla birlikte Hz. Ali, sefere çıkarken adamlarına "*onlar savaşı başlatmadıkça siz başlatmayınız*" şeklindeki ikazı ve Sıffin'e "*Savaşmak için değil, Muâviye ile anlaşmak üzere geldik*" demesi, onun barış için hâlâ bir umudu olduğuna delilidir. Ancak Muâviye, Amr b. el-As'ın tavsiyelerine uyarak, halkı doğrudan doğruya kendi hilâfetine çağırmak yerine Ali'yi Osman'ın kanından sorumlu tutmuş ve Şamlılara, "eğer Ali'ye biat ederseniz sizi buradan çıkarır" diyerek kışkırtmıştır. Şamlıların desteğini arkasına alan Muâviye, biat çağrısını kabul etmeyince savaş kaçınılmaz hale gelmişti.

36 (657) yılı sonlarında Muâviye idaresindeki Şam ordusu ile Hz. Ali idaresindeki Irak ordusu Sıffin ovasında karşı karşıya geldi. Kesin olmamakla birlikte orduların her birinde 70.000 ile 100.000 arasında asker bulunmaktaydı. Taraflar sonucundan korktukları için küçük çaplı çatışmalar dışında uzun süre toplu hücumla geçmediler, görüşmeler yoluyla sorunun hallini beklediler. Ne var ki Muâviye ve Şamlılar, ordularda bulunan asker sayısının birbirine yakın olmasından da cesaret alarak haklı

⁵⁸ bk. Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, II, 40-41.

⁵⁹ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, II, 41-52.

olduklarında ısrar edip, halifenin barış ve biat çağrılarını reddettiler. 10 Safer 37 (28 Temmuz 657) Cuma günü üstünlüğün Hz. Ali tarafına geçtiğini gören Muâviye, Amr b. el-Âs'ın teklifiyle askerlerine yanlarında bulunan Kur'an sayfalarını havaya kaldırarak, Iraklıları Kur'an'ın hükmüne çağrılarını emretti. Bu hilenin, İslam Tarihinin gidişatını değiştireceği, adil ve bilge halifenin yerini diktatörlerin alacağı, yönetimin saltanata dönüşeceği sonuçlarını doğuracak kadar önemli bir hile olduğu daha sonra anlaşılmıştır.

Hz. Ali, askerlerine savaşmakta haklı olduklarını, bu çağrıdan etkilenmemelerini, savaşarak sonuç alıncaya kadar çatışmaya devam etmelerini istedi. Ancak Eş'as b. Kays'ın liderliğini yaptığı bir grup insan "Biz Kur'an'a karşı savaşmayız." diyerek savaşı bırakması için Hz. Ali'yi hakem tayinine zorladı. Bunlar, sorunun çözümünün hakemlere havale edilmesini ve hakemlerin verecekleri karara herkesin uymasını istiyordu. Daha sonra "Hariciler" diye isimlendirilecek bu grubun ısrarları üzerine Hz. Ali, Muâviye tarafının teklif ettiği hakem usûlünü kabul etmeye ve hiç istemediği halde Ebû Musa el-Eş'arî'yi kendi hakemi olarak seçmeye mecbur kaldı. Muâviye ise hakem olarak Amr b. el-As'ı seçti. İki hakem, tahkim anlaşmasının imzalanmasından sonra giriştikleri müzakereler neticesinde, 38/659 yılı Şaban ayı sonunda, Amr'ın ikinci büyük hilesiyle Hz. Ali'nin halifelikten azledilmesi yolundaki meşhur kararlarını verdiler ve bu karar, Amr'ın "Muâviye'yi işbaşına getiriyorum" demesiyle noktalandı. Böylece yeni bir fitne tohumu daha atılmış oldu. Aslında Amr b. el-As'ın, Ebû Musa el-Eş'arî'yi kandırması ve Muâviye'yi halife ilan etmesi, azınlığın çoğunluğa tahakküm faaliyetinin başlangıcıdır; çünkü yalnızca Şamlıların valisi durumundaki Muâviye ve yanındakiler, Medine başta olmak üzere Şam dışındaki bütün İslâm eyâletlerinin meşru halifesi olan Hz. Ali ve onun halifeliğine biat etmiş Müslümanların haklarını hile ile ellerinden almışlardır.

Hariciler, hakemlerin kararına karşı çıkıp "Lâ hükme illâ lillâh/ Hüküm ancak Allah'a aittir." sloganıyla hakemlerin kararını tanımayacaklarını açıkladılar. Hz. Ali'nin bütün gayretine rağmen⁶⁰ başlangıçta savaşın durdurularak hakeme başvurulması hususunda ısrar eden bu kişiler öyle anlaşıyor ki pişmanlık duymaya başlamıştı. Bunun üzerine anlaşmayı bozması ve tövbe ederek tahkimi reddetmesi hususunda halifeyi ikna etmeye çalıştılar. Ancak Halife, verdiği sözden dönmeyeceğini bildirmişti. Daha önce Hz. Ali'yi tahkime zorlayan bu grup, hakem tayinini kabul

⁶⁰ Hz. Ali, Haricileri ikna etmek için konuşmalar yapmıştır. Bunların içeriğiyle alakalı olarak bk. Şerif Radî, *Nehcü'l-belâğa*, (çev. Adnan Demircan), İstanbul 2006, s. 34, 35, 61, 69, 131, 133.

ettiği için onu suçlayarak ordudan ayrıldılar. İlk Haricî zümreyi oluşturan bu gruba gittikleri yere nispetle Harûrî'ler denilmiştir.

Halife Ali'den ayrılıp Harura'da toplanan 12.000 dolayındaki Haricîler grubu, işlerin şûrâ yoluyla idare edilmesini, biatin Allah'a olduğunu ve iyiliğin emredilip kötülüğün yasaklanacağını ilân ettiler. Ayrıca Osman ve Ali'nin kâfir olduklarını ve onları tekfir etmeyenlerin de kâfir olduğunu, bu sebeple öldürülmesi gerektiğini ilân etmeleri, görüşlerine katılmayanlara hayat hakkı tanımamaları gibi sebeplerden dolayı Halife onların üzerine gitmeye karar verdi. 9 Safer 38/17 Temmuz 658'de Nehrevan'da yapılan savaşta Haricilerin tamamına yakını öldü. Buradan kurtulup Nuhayle'ye çekilen Hariciler de geri dönmeyi kabul etmeyince yapılan savaşta öldüler. Ancak savaştan kaçıp kurtulan Haricîler, Hz. Ali'yi savaş meydanında yenemeyeceklerini anlayınca ona suikast düzenlemeye karar verdiler. Hz. Ali, Abdurrahman b. Mülcem tarafından Kûfe'de hançerlendi ve aldığı yaranın tesiriyle 21 Ramazan 40 (28 Ocak 661) tarihinde vefat etti.⁶¹

Müslümanlar, ilk iki halife döneminde huzurlu ve sakin bir hayat yaşamışlardı. Buna Osman'ın ilk altı yılını da ekleyebiliriz. Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile birlikte Müslümanlar arasında İslâm cemiyetinin Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi düzenli, sakin ve huzurlu hale döneceği umudu yeşermişti. Doğrusu Hz. Ali, son derece muttaki, kâmil bir Müslüman, Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu her şeyin üzerinde tutan bir gönül insanı idi. Allah'ın emir ve yasaklarına uyma hususunda büyük titizlik ve hassasiyet göstermesine rağmen siyasetin kaygan zeminine ayak uyduramayan, menfaat şebekeleriyle ilişkisi olmayan bir kimse idi. Ayrıca halifelğe geldiği dönemin şartları düşünüldüğünde, bu ortamda sükûnet ve asayişin hakim olmasını tek başına sağlaması da mümkün değildi. Toplum üzerinde etkisi olan bir kısım sahabenin de çeşitli gerekçelerle muhalefet etmesi onu hepten güçsüz bırakmıştı. Zaten çeşitli kabilelerden oluşmuş, oldukça disiplinsiz ve tutucu ordusuna söz dinletmekte de büyük sıkıntılar çekiyordu. Dolayısıyla müslümanların içinde bulunduğu bu sıkıntılı durum kesinlikle Hz. Ali'nin hatasından veya aczinden kaynaklanmıyordu. Kaldı ki cemiyet, Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemlerindeki cemiyet de değildi. İslâm coğrafyasının genişlemesi, farklı inanç ve kültüre sahip milletlerin İslâm toplumuna katılması beraberinde bazı problemler de getirmişti. Öte taraftan Emevî ailesi, İslâm'ın doğuşu ile kaybettikleri nüfuz ve iktidarlarını ele geçirebilmek için akıl almaz yollara başvurmuş ve İslâm'ın adalet, kardeşlik ve eşitlik gibi temel vasıflarını ihlal

⁶¹ Taberî, *Târih*, V, 144-147; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s.91.

etmiş, siyasi ihtiraslar uğruna dini bir araç olarak kullanmaktan çekinmemişlerdi.

e) Hz. Hasan ve “Birlik Yılı”

Hz. Ali'nin şehit edilmesi üzerine Kûfeliler, Hz. Hasan'a biat ettiler. Ali'nin büyük oğlu Hasan, halim, selim, cömert, sakın, vakarlı, siyaset ve fitneden kaçınan bir fitrata sahipti. Kardeşi Hüseyin gibi o da, ilk iki halife döneminde cereyan eden olaylarda fiilen yer almamıştı. Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında kardeşiyle birlikte Horasan seferine (30/ 651) katılmış, daha sonra da babası tarafından yine kardeşiyle birlikte Hz. Osman'ı isyancılara karşı korumak ve evine su taşımakla görevlendirilmişti.⁶² Babasının hilafeti döneminde ise, Kûfeliler'i babasının yanında yer almaya ikna etmek için Ammâr b. Yâsir ile birlikte Kûfe'de çalışmış, Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşında da babasının yanında bulunmuştu. Hz. Ali ölümünden kısa bir süre önce Hasan'a biat konusunda sorulan bir soruya, “Bunu ne emreder ne de nehyederim” diye cevap vermiş⁶³, halife seçimi konusunda taraftarlarını serbest bırakmıştı. Ancak Hz. Ali'nin şehid edilmesinin ardından (19 veya 21 Ramazan 40/26 veya 28 Ocak 661) tarihinde Kûfeliler'in biatıyla Hz. Hasan halife seçilmiştir.⁶⁴

Şam valisi Muâviye, Ali'nin şahadetini ve sonrasında Hasan'ın halifelğe getirildiğini haber alınca Kûfelileri kendi safına çekmek için yoğun bir faaliyet başlattı ve Abdullah b. Âmir kumandasında büyük bir ordu hazırlattı. Bu durumu Kûfe'de bulunduğu sırada öğrenen Hz. Hasan da Abdullah b. Âmir'le karşılaşmak üzere Medâin'e doğru yola çıktı. Bu sırada, iki taraf arasında anlaşmazlığın barış yoluyla çözümlenmesi konusunda mektuplaşmalar devam etti. Hasan, ordusunun savaşma konusunda isteksiz olduğunun farkındaydı. Onları cesaretlendirmek üzere görüşmeler ve konuşmalar yaptı. Ancak Hâricîler'in görüşlerini benimseyen bir grup, bu sözleri sebebiyle “Hasan da babası gibi küfre düşmüştür” diyerek onu tartakladılar.⁶⁵ Olaylar Hasan'ın aleyhinde geliyordu. Bu sırada Muâviye, bir yandan Hz. Hasan'ın taraftarlarınca tartaklanıp yaralandığı haberini etrafa yayarken bir yandan da askerî tedbirler alıyor ve Hasan'ın ordusunu kuşatmaya çalışıyordu. Hasan, belli şartlar çerçevesinde anlaşmanın Müslümanların lehine olacağını belirtti ve ileri sürdüğü şartların kabul edilmesi durumunda hilafet iddiasından vazgeçeceğini açıkladı. Onun ileri sürdüğü şartlar şunlardı: 1) İntikam için Iraklılar'dan hiç kimse tutuklanmayacaktır. 11) Milliyetine bakılmaksızın

⁶² Taberî, *Târih*, IV, 392-393.

⁶³ Taberî, *a.g.e.*, V, 146-147.

⁶⁴ Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürâcû'z-zeheb ve Me'âdinü'l-cevher*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Beyru 1965, II, 425; Müfid, *el-İrşâd*, s.188.

⁶⁵ Fıhlalı, “Hasan”, *DİA*, XVI, 282.

herkes emniyet içinde olacaktır. iii) İşlenmiş suçların tamamı affedilecektir. iv) Ahvaz'ın vergisi yıllık olarak kendisine ödenecektir, v) Kardeşi Hüseyin'e 2 milyon dirhem verilecektir. vi) Hâşimoğullarına da Ümeyye oğullarına gösterilen yakınlık gösterilecek ve aynı ihsanlarda bulunulacaktır. İleri sürülen bu şartlar, Muâviye tarafından kabul edilip onaylandı ve Hz. Hasan'a iade edildi (25 Rebîülevvel 41/29 Temmuz 661). Bazı kaynaklarda bu şartlara ilaveten "Hilâfetin Muâviye'nin ölümü halinde Hasan'a iade edilmesi" şeklinde bir maddenin olduğu bildirilmiştir. Ancak anlaşmada böyle bir maddenin bulunması olayların gelişmesine pek uygun düşmemektedir; çünkü Muâviye, oğlu Yezîd'e biat aldığı zaman Hz. Hasan'la yapılmış anlaşma uyarınca hilâfete aday gösteremeyeceği yolunda kendisine karşı herhangi bir itirazın ileri sürüldüğü sabit değildir.⁶⁶ İslâm tarihinde 41 yılına bu uzlaşmadan dolayı "birlik yılı" denildi. Böylece Hz. Hasan, kardeşi Hüseyin'in karşı çıkmasına rağmen Muâviye ile anlaşarak müslümanlar arasında kan dökülmesini önledi ve insanların kısa bir süre için de olsa barış ve huzur içinde yaşamalarına vesile oldu.

Hz. Hasan daha sonra ailesiyle birlikte Medine'ye gitti ve hayatının geri kalan kısmını orada siyasetten uzak bir şekilde geçirdi. Hz. Hasan, rivayete göre Yezîd b. Muâviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşlerinden Ca'de bint Eş'as b. Kays tarafından zehirlendi⁶⁷ ve 28 Safer 49 (7 Nisan 669) tarihinde vefat etti. Cennetü'l-Baki'de annesinin yanına defnedildi. Bugün İran ve Irak gibi Şiîler'in yaşadığı yerlerde Hz. Hüseyin için muharrem ayının ilk on bir gününde yapılan taziye âyinleri kadar gösterişli olmamakla beraber, 28 Safer günü hem Hz. Peygamber'in hem de Hz. Hasan'ın vefatı münasebetiyle dinî törenler yapılmaktadır.

f) Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası

Hz. Hasan'ın vefatından sonra Hâşimîlerin liderliği Hz. Hüseyin'e geçti. O, ağabeyi Hasan gibi ilk iki halife döneminde cereyan eden önemli olaylarda fiilen yer almadı. Babasının halifeliği sırasında Hz. Hüseyin Kûfe'ye giderek onun bütün seferlerine katıldı; şahadetinden sonra da yine onun vasiyetine uyarak ağabeyi ile birlikte hareket etti. Ağabeyi Hz. Hasan'ın Muâviye ile anlaşmasına itiraz etti ise de söz dinlemedi ve Medine'ye gitti. Anlaşmada belirtilen yıllık 2 milyon dirhemi Muâviye'nin vefatına kadar aldı.⁶⁸ Hz. Hüseyin, ağabeyinin vefatından sonra Yezîd'in hilâfet makamına gelişine kadar (60/680) kendini ibadete vererek züht ve takvaya dayalı bir hayat sürdürdü. Hz. Hüseyin'e ağabeyinin vefatı üzerine

⁶⁶ Bk. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hasan", *DİA*, XVI, 283.

⁶⁷ Müfid, *el-İrşâd*, s.192; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III. 460.

⁶⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 518.

imam sıfatıyla biat edildiğine veya onun Muâviye aleyhine faaliyette bulunduğuna yahut kendi imameti için harekete geçtiğine dair ilk Sünnî ve Şîî kaynaklarında herhangi bir rivayete rastlanmaz; aksine bu husustaki tekliflere ve girişimlere fırsat vermediği söylenir. Hz. Hüseyin'in Muâviye'ye verilen söze sonuna kadar riayet ettiği anlaşılmaktadır.

Muâviye, hilafeti ele geçirdikten sonra fetihlerle sınırları genişletti ve güçlü bir devlet kurdu. O, Muğîre b. Şu'be'nin tavsiyesi ile oğlu Yezid'i ölmeden önce veliaht tayin etti ve bunun için bütün vilayetlerden biat aldı. Muâviye'nin, oğlu Yezîd'e biat edilmesini istemesi pek çok Müslüman gibi Hz. Hüseyin'i de rahatsız etti. Nitekim Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Ebû Bekir ve Hüseyin, Yezid'in halife ilan edilmesine alenen tepki gösterdiler ve bütün ısrarlara rağmen ona biat etmeye yanaşmadılar. Biat etmesi için Emevîlerin baskısından kurtulmak isteyen Hz. Hüseyin, 28 Receb 60 (4 Mayıs 680) gecesi bütün aile fertlerini yanına alarak Mekke'ye doğru yola çıktı.

Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmeyip Mekke'ye gittiğini haber alan Kûfeliler'den bazı ileri gelenler onu hilâfete getirmek için kendisine davet mektupları yazdılar, ayrıca Ebû Abdullah el-Cedelî başkanlığında bir heyet gönderdiler.⁶⁹ Bunun üzerine Hz. Hüseyin, durumu yerinde incelemesi için amcasının oğlu Müslim b. Akil'i Kûfe'ye yolladı. Şehre ulaşan Müslim, Hz. Hüseyin adına biat almaya başladı. İlk aşamada 30.000 kişinin biat ettiği ve hatta Müslim'in Kûfe Mescidinde açıkça bir konuşma dahi yaptığı rivayet edilir.⁷⁰ Yezîd, Müslim'in bu faaliyetini öğrenince Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd'dan Müslim'i şehirden çıkarmasını veya öldürmesini istedi. Ubeydullah, Hz. Hüseyin taraftarlarını ürkütüp dağıttı ve Müslim'i yakalayıp öldürttü. Müslim, öldürülmeden önce Kûfelilerin sözlerinden döndüğünü Hz. Hüseyin'e bildirme fırsatı bulamadı.⁷¹ Hüseyin ise yeni gelişen olaylardan haberi olmadığı için Kûfe'ye hareket etmeye karar verdi. Her ne kadar Abdullah b. Abbas ona Kûfeliler'in babasıyla ağabeyine yaptıklarını hatırlatıp sözünde durmayan bu insanların davetine uymamasını ve eğer Mekke'de kalmak istemiyorsa, -Müslim Kûfe'de hâkimiyet kuruncaya kadar- Yemen'e gidip orada beklemesinin daha iyi olacağını söylediyse de Hüseyin kararından dönmedi. Yezîd'in halifeliğini tanımayan Abdullah b. Zübeyr ise Mekke'de kalmasını teklif etti ve biat almasına kendisinin de yardımcı olabileceğini bildirdi. Abdullah b. Ömer ve Ömer b. Abdurrahman gibi şahıslar da kesinlikle Kûfe'ye gitmemesini istediler, İbn Abbas ise hiç değilse yalnız gitmesini önerdi. Fakat Hz. Hüseyin, 8 Zilhicce 60 (9 Eylül 680) tarihinde umresini tamamladıktan

⁶⁹ Taberî, *Târîh*, V, 351-353.

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, V, 347-348.

⁷¹ Fırlalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 519.

sonra ailesi ve bazı taraftarlarıyla birlikte Kûfe'ye hareket etti.⁷² Bundan birkaç gün sonra amcasının oğlu Abdullah b. Ca'fer, bütün ailesini yanına aldığı için başlarına bir şey gelmesi durumunda bunun soyunun tükenmesi anlamına geleceği endişesine kapılarak Hüseyin'e önce bir mektup yazıp durmasını istedi; sonra da Mekke Valisi Amr b. Saîd'den onun adına güvence/eman alarak kendisine ulaştırdı. Ancak Hz. Hüseyin, rüyasında Resûlullah'ı gördüğünü ve ister lehine ister aleyhine sonuçlansın başladığı işi tamamlamakla emir olunduğunu söyleyerek geri dönmeyi reddetti. Yolda şair Ferezdak ile karşılaşp Kûfe'deki durumu sorunca, "Halkın kalbi seninle, kılıçları Benî Ümeyye iledir; ilâhî takdir ise gökten iner ve Allah dilediğini yapar" cevabını aldığı halde yolculuğunu sürdürdü. Ancak taraftarlarına isteyenlerin ayrılabilceğini söyledi, onlar da ayrıldılar; yanında sadece aile fertleriyle birlikte yaklaşık yetmiş kişi kaldı. Böylece sayısı azalan kafiye Ninevâ bölgesindeki Kerbelâ'ya vardı (2 Muharrem 61/ 2 Ekim 680).⁷³

Kûfe Valisi Ubeydullah'ın emriyle kafiye uzun süredir 1000 kişilik bir kuvvet gözetlemekte idi. Bunlar, kafiye susuz ve savunmasız bir yerde konaklamaya mecbur bıraktılar. Ubeydullah, komutanına, Hüseyin'in Yezîd'e biat etmesini ve reddi halinde kafilenin su ile irtibatını kesmesini emretti. Günlerce süren muhasaradan sonra Hz. Hüseyin, "Geldiği yere dönmek, bizzat Yezîd'e gidip görüşmek veya İslâm serhadlerinden birinde cihatla meşgul olmak" şeklinde Yezid'e ulaştırılmak üzere üç teklifte bulundu. Ancak Ubeydullah b. Ziyad bunu kabul etmedi ve komutanına Hüseyin'in doğrudan kendisine teslim olmasını sağlamasını, bunu başaramazsa onunla savaşmasını emretti. Hz. Hüseyin ve yanındakiler, 9 Muharrem Perşembe günü ve gecesini dua, namaz ve istiğfarla geçirdiler.⁷⁴ Ertesi gün Hz. Hüseyin gerekli savaş hazırlıklarını yaptıktan sonra atına bindi ve önünde bir Mushaf olduğu halde Emevî ordusuna yaklaşarak kendisinin buraya geliş amacını anlamaları, hakkında insaflı hüküm vermeleri halinde saadete kavuşacaklarını ve üzerine yürümelerine gerek kalmayacağını, mazeretini dikkate almamaları durumunda ise istediklerini yapmalarını söyledi.⁷⁵ Ordu komutanı Ömer b. Sa'd'ın sancağıyla gelip ilk oku atması üzerine başlayan savaş birbirine denk olmayan bu kuvvetler arasında tam bir dram şeklinde devam etti ve Hz. Hüseyin'in savaşa başlarken yirmi üç süvariyle kırk piyadeden oluşan askerleri kısa sürede azaldı. Savaşın sonlarında artık sıcak ve susuzluktan bitkin hale düşen bu az sayıdaki insanın başında piyade olarak cesaretle dövüşen Hz. Hüseyin'e

⁷² Taberî, *Târih*, V, 381; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 39.

⁷³ Fığlalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 519.

⁷⁴ Taberî, *Târih*, V, 414.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 61-62.

her yönden hücum edildi. Sinan b. Enes en-Nehaî önce bir harbe saplayıp onu yere düşürdü, sonra da atından inerek saçlarını ve daha sonra başını kesti; oradakiler de cesedini soyup her şeyini, ardından da çadırları yağmaladılar. Bu arada Hz. Hüseyin'in hasta yatağındaki oğlu Ali Zeynelâbidîn⁷⁶ öldürülmek istendiyse de Ömer b. Sa'd buna engel oldu. Şehitlerin cesetleri ertesi gün Benî Esed mensuplarının ikamet ettiği Gâdiriye köylülerince toprağa verildi.⁷⁷

Kerbela faciası, bütün Müslümanları derin bir üzüntüye sevk etmiştir. Bu acı, hiçbir mezhebin tekeline bırakılamayacak kadar bütün Müslümanların ortak hüznü ve kederidir. İyi bir mümin olabilmek için Hz. Peygamberi sevmek ne kadar önemli ise, onun ailesine ve Ehl-i Beytine saygı ve hürmet göstermek de o kadar önemlidir. Hiç şüphesiz bu muhabbet inancımızın bir gereğidir. Hz. Hüseyin'in şahadetinden iki asır kadar sonra teşekkül eden Şiilik, Kerbela faciasını hareket noktası olarak kabul etti, içtimâî ve siyasî hayatın parolası haline getirdi. Emevîlerin Hz. Peygamberin evlatlarını hunharca katlettiği bu elim hadise, Türklerin topluca İslam'a girmesinden takriben üç asır kadar önce vuku bulmuştur. Her yönüyle Arapların arasında gerçekleşen ve İslam tarihinde tüyler ürperten bu feci olayın asıl müsebbipleri dönemin Emevî yönetimi ve taraftarlarıdır. Bugün, Alevî ve Sünnî bütün Anadolu halkının en içten duygularla paylaştığı Aşûre matemi, ayrışmanın ve dışlamanın değil, birlik ve kardeşliğin sembolü olmalıdır.

g) Emevî ve Abbasî Dönemleri

Kerbela faciası sonrasında Emevîlerin Ehl-i Beyt mensuplarına yönelik sert ve aşırı tutumlarını eleştiren, hatta isyan eden gruplar olmuştur. Tevvabun Hareketi ve Muhtar es-Sakafî isyanı bunun örnekleri olarak gösterilebilir. Tevvabun Hareketi, Kerbela vakasından sonra Hüseyin b. Ali'yi Kûfe'ye davet eden, fakat yanı başlarında şehit edilmesine seyirci kalanların bu davranışlarından dolayı pişman olduklarını göstermek ve Kerbela'nın intikamını almak gayesiyle giriştikleri bir isyan girişimidir (65/685).⁷⁸ Muhtar es-Sakafî isyanı da, Ümeyye iktidarına karşı duyulan kinin Hüseyin'in intikamı adı altında sahneye konulmasından ibarettir.⁷⁹ Başarısızlıkla sonuçlanan bu iki isyan girişiminin elebaşları, Ehl-i Beyt'ten olmadıkları halde onların adına hareket ettiklerini açıklamışlardır.

⁷⁶ Hz. Hüseyin'in çocuklarından Ali el-Ekber Kerbelâ'da kendisiyle birlikte şehit olmuştur. Cafer ve Abdullah adlı oğullarından devam etmeyen soyu diğer oğlu Ali Zeynelâbidîn'den devam etmiştir. bunlar "seyyid" unvanı verilmiştir.

⁷⁷ Fığlalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 520.

⁷⁸ bk. Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, s. 62 vd.

⁷⁹ Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, s. 93 vd.

Öte taraftan Emeviler döneminde Ali oğullarının faaliyetleri mercek altına alındığında Kerbela hadisesinden h. 122 yılına kadar her hangi bir Ali oğlu isyanına rastlanılmamaktadır. Bu zaman zarfında, Ali oğullarının Emevîlere karşı sessiz kaldıkları ve her hangi bir muhalif hareketin içerisinde yer almadıkları görülür. Halbuki bu süre içerisinde minberlerden Ali b. Ebî Tâlib'e ve dolayısıyla Ali evladına alenen hakaret ediliyordu. Ancak, 122/740 yılına gelindiğinde Zeyd b. Ali'nin Kûfelilerin desteğini alarak Emevîlere karşı isyan ettiğini, fakat Kûfelilerin Hz. Ali ve Hüseyin'e yaptıkları gibi onu da savaş meydanında yarımsız bıraktıklarını, sonunda Emeviler tarafından şehit edildiğini (26 Muharrem 122/740) görmekteyiz. Hazin bir şekilde sonuçlanan Zeyd b. Ali'nin isyanı, dini farklılıklardan ziyade temelde iktidar mücadelesine dayanıyordu. Muhtemelen Ali-Fatıma soyundan gelen, yetenekli ve iyi eğitim almış biri olarak, iktidarı ele geçirdiği takdirde, Emevîler tarafından katledilen ecdadının intikamını almayı hedeflemişti.

Zeyd'in bu başarısız isyanının kendisinden sonra oğlu Yahya b. Zeyd (98-125/716-743) tarafından Horasan bölgesine taşındığı görülmektedir. Yahya b. Zeyd'in faaliyetlerine Horasan bölgesinde devam etmesi, bu bölgede en azından Ali oğullarının sevildiğini ve desteklendiğini göstermektedir. Türklerin yaşadığı ya da komşu olduğu bu bölgelerde Zeydî görüşlerin taraftar bulması, aşırılık taşımayan bir Ehl-i Beyt sevgisinin Türkler arasında yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Türk-Emevi ilişkilerine geldiğimizde bu dönemde Türklerin Araplarla ilişkilerinin daha ziyade askerî mücadeleler şeklinde vuku bulduğu bilinmektedir. Nitekim Türklerin yaşadığı bazı bölgeler Müslümanlar tarafından fethedilmişti. Ancak Emevîlerin, fethedilen bölgelerde uyguladığı ezici, baskıcı ve eşit olmayan siyaset tarzı, Türklerin Emevîlere karşı düşmanlık beslemelerine sebebiyet vermiş, dolayısıyla bu durum onların İslâmiyet'e girişini geciktirmiştir. Bu gecikmede, Emevîlerin Hz. Muhammed'in soyuna yaptıkları zulümler ve Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf vatandaş yerine koymaları da etkili olmuştur. Öte taraftan Emevîlere karşı isyan faaliyetlerini gizlice yürüten Abbasîler, Türklerin bu özelliğinden faydalanmasını bilmiş ve çalışmalarını daha ziyade Horasan bölgesinde yoğunlaştırmışlardır. Emevîlerin yıkılışını hazırlayan Ebû Müslim isyanının Türk kökenli bir hareket olması bu açıdan anlamlıdır.

Emevi devletinin yıkılması ve yerine Abbasîlerin geçmesi Ali oğulları açısından her hangi bir rahatlama yol açmamış, aksine daha fazla baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Bu durum Ali oğullarının farklı zamanlarda isyan etmelerine sebebiyet vermiştir. Nitekim Emevîler yıkıldıktan sonra, Ali oğulları tarafından Abbasîlere karşı girişilen ilk isyan Muhammed b.

Abdullah b. Hasan (ö.145/762) ve kardeşi İbrahim'in isyanlarıdır. Ali evladına yönelik baskı ve şiddete dayanamayan Muhammed b. Abdullah (Nefsü'z-Zekiyye) Medine'de, kardeşi İbrahim de Basra'da isyan etmiş, kısmi bir başarıdan sonra Abbasiler tarafından şiddetle cezalandırılmışlardır.⁸⁰ Yine Hz. Hasan'ın soyundan gelen Hüseyin b. Ali'nin (Hüseyin el-Fahî) Abbasi halifesi Hadi'nin baskıları sebebiyle 169/785 yılında Medine ve Mekke'de bir isyan başlatmış, ancak başarısızlıkla sonuçlanmış, ilgililer de cezalandırılmıştır.⁸¹ Abbasiler döneminde Ali evladının mücadelesi, zamanla Şii fırkalar içinde devam etmiştir.

Abbasiler dönemini Türkler açısından değerlendirdiğimizde bu dönemde Türklerin kaderinin değiştiğini söyleyebiliriz. Aslında Emevîlerin yerini Abbasîlerin alması, basit bir hükümet darbesi ve bir hanedan değişikliği olmayıp, aynı zamanda İslâm tarihi için de bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Emevîlerin yanlış politikaları yüzünden yıllardır birbirine dostça yaklaşmayan Araplar ve Türkler, ortak düşmanları Çinlilere karşı Talas Savaşında (751) birlikte mücadele etmişlerdir. Bu savaş sonrası oluşan dostluklar, beraberinde Türklerin hızla İslâmlaşmasını ve İslâm devletinin hizmetinde üst görevler almasını sağlamıştır. Özellikle Halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde bu durum artarak devam etmiştir. Bu halifelerin Türklere karşı olumlu yaklaşımları, ticaretin ve gezgin dervişlerin faaliyetlerini artırmış ve sonuçta Aşağı Türkistan halkının büyük çoğunluğunun İslâmiyet'i kabul etmesine vesile olmuştur. İslâm'ın Türkler arasında yayılmasına paralel olarak, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar gibi Müslüman Türk devletleri birbiri ardına kurulmuşlardır.

⁸⁰ Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 96 vd.

⁸¹ Ümit, a.g.e., s.123- 146.